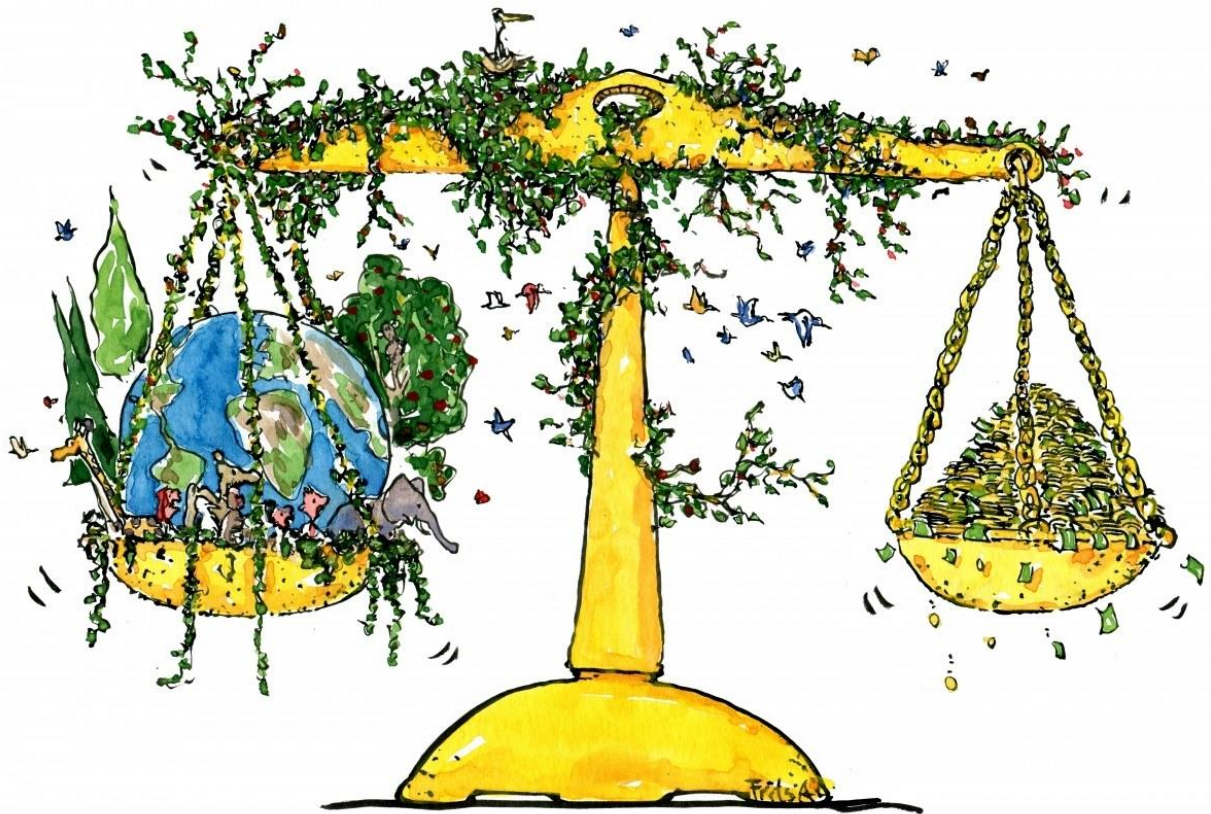

Bæredygtig udvikling og det gode liv – en undersøgelse af økonomisk og etisk værdisætning

Tegning af Frits Ahlefeldt

Kandidatspeciale

Udarbejdet af: Ane Slot Sørensen, studie-nr.: 20170759

Uddannelse: Anvendt Filosofi, Aalborg Universitet

Vejleder: Jes Lynning Harfeld

Afleveringsdato: 03/06/2019

Abstract

There is mounting evidence that climate change is an impending threat to biodiversity and Earth's carrying capacity, and the root of this problem seems to lie in humanity's extensive consumption of the Earth's limited resources. This problem requires a new way to use resources and a discussion of our moral responsibility as human beings. For most people though, climate change seems abstract and in daily activities we can forget the need to act ethically. This paper links this to an ideology that seems to permeate most societies today: the capitalist mentality. This way of thinking is argued to have led to a dualistic worldview, where we perceive the Earth as mere means for our goals. At the same time, we do not seem to want to give up our 'good life' for a future that seems far away. This seems to lead to a discrepancy between humanity's ambitions to lead a good life, and the limited resources available. Therefore, this paper explores how an individual person's desire to lead a good life and society's need for growth can be understood in the area between ethical and economic values in connection with sustainable development.

Different theorists are used to analyze the capitalist structure and explain how the world cannot be sustained in agreement with the idea of increasing growth. Two theories are juxtaposed, where one perspective praises the need for a scientific account of climate change, while the other perspective speaks in favor of a moral and aesthetic representation of our responsibility as humans to care for the Earth. A combination of these two perspectives is suggested, as the scientific account is crucial for a presentation of the need for action, and a moral perspective is needed to help foster common responsibility. However, the moral perspective is proposed as having an advantage, since it can be crucial to upholding the possibility of living a good life as humans in accordance with sustainability. The paper also explores how we can encourage the ethical perspective through an exploration of the concept of virtues and finds that different organizations and institutions can help encourage citizens to start taking more moral responsibility for the common good. This view is elaborated in an account of the way that common practices can contribute to overrule the dualistic split between humans and nature that the capitalist structure molded.

This leads to a discussion of the ability to live a good life within limits defined by common agreement upon sustainable and social boundaries and goals. It is proposed that the economic 'Doughnut-model' can be introduced as a way of pointing to a future that can encompass freedom of choice but requires a different view of growth that originates in common values aiming at a sustainable future for humanity and the planet. The paper concludes that this requires a definition of the good life that involves access to basic life necessities but also an incorporation of intrinsic values that can be developed through the communities we are a part of. This will lead to a stronger comprehension of sustainability, where we recognize the moral responsibility to live sustainably.

Indholdsfortegnelse

1. Indledning.....	4
2. En historisk og begrebsmæssig redegørelse for et overordnet natursyn	8
2.2 Det moderne natursyns betydning for bæredygtig udvikling	10
3. En analyse af det kapitalistiske systems betydning for bæredygtighed og muligheden for at leve et godt liv	12
3.1 Kapitalismens positive betydning for bæredygtig udvikling	13
3.2 Kapitalismens negative betydning for bæredygtig udvikling og det gode liv	15
3.3 Skellet mellem forbruger og borger	18
4. Økonomiske termeres betydning for forbrugeren og borgeren	19
5. Økosystemydelse og prissætning.....	21
6. Den økologiske kritik af kapitalismen.....	24
7. Sammenstilling af Chiapello og Sagoffs natursyn.....	29
8. Virksomheders ansvar og oparbejdelsen af dyder	34
8.1 Centrale praksisser som grundlaget for et nyt forhold til naturen	39
9. Et begrænset forbrug som grundlag for et godt liv og en ændring af det kapitalistiske system ...	42
10. Diskussion	45
11. Konklusion	54
Litteraturliste.....	56

1. Indledning

Der er tiltagende forskning, der implicerer, at der er uoverensstemmelse mellem vores forbrug og de ressourcer, der er tilgængelige (Rockström et al., 2009). De tiltag der kræves, for at undgå miljøkatastrofer, synes at være i konflikt med det moderne samfunds økonomiske struktur: vækst uden grænser. At bremse klimaforandringerne fordrer, at der sker et fald i brugen af ressourcer, mens den økonomiske model synes at kræve stadig større vækst. The Inclusive Wealth Report har forelagt et nyt holistisk økonomisk indeks, og opgjort forandringer i forskellige landes produktive grundlag over længere tid og konkluderer, at på trods af vækst i BNP, er der mange lande, der fundamentalt har udtømt deres naturlige kapital (Inclusive Wealth Report, 2012).

Det kapitalistiske system og den udvikling der foregår i dag, vidner om hvordan økonomisk vækst i stigende grad dikterer udviklingen i samfundet. Ændringerne i naturen er forbundet med den teknologiske udvikling, globalisering og et øget forbrug. Vi er i gang med at underminere vores egen mulighed for trivsel, og hvis der skal være en verden til fremtidige generationer, bliver nødt til at finde nye muligheder at leve og forbruge på. Store mængder biodiversitet forsvinder hver dag ifølge omfattende rapporter lavet af FN¹, og der synes ikke at være simple løsninger på disse problemer.

Når man læser, at antallet af fugle og bier er faldet drastisk, eller hvor mange store skovområder der er blevet udryddet, kan det gøre ondt helt ind i knoglerne. Det kan sætte mange tanker i gang om, hvad man kan gøre som enkeltindivid for at bidrage til at vende denne udvikling. Nogle valg virker umiddelbart mere klimavenlige end andre: man kan sortere sit skrald, spise mindre kød og droppe flyturene. Men andre valg er knap så gennemskuelige. Min første idé til en problemformulering til denne afhandling var, hvordan man kunne fremme en gennemsigtighed i produkters livscyklus, så det ville blive nemmere at kommunikere til den almene forbruger, hvordan man kunne tage det mest bæredygtige valg. Dette var for at finde frem til nogle helt konkrete handlingsanvisninger, man som forbruger (og virksomhed) kunne følge, for at gebærde sig så bæredygtigt som muligt i hverdagen. At købe tøj, madvarer og elektronik som er bæredygtige, kan være en jungle at finde rundt i. Indebærer et A++ mærke at produktet også er ansvarligt fremstillet? Tager svanemærket højde for arbejdernes rettigheder? Er det bedre at købe konventionelt og lokalt, eller økologisk og importeret? Forurener tøj lavet af økologisk bomuld mere end tøj lavet af polyester? Disse spørgsmål kan virke uoverskuelige at tage stilling til som forbruger. Men de er lige så svære at tage stilling til som anvendt filosof, fandt

¹ <https://www.ipbes.net/assessment-reports>

jeg ud af. Det er ikke sådanne empiriske analyser uddannelsen forbereder en på at udføre. Derfor søgte jeg over i etiske tilgange til dette spørgsmål.

Jeg begyndte i stedet at tænke i spørgsmål som: "Hvad er bæredygtigt forbrug, og hvordan kan forbrugere motiveres til at tage det bæredygtige valg?" og "Skal der fordres en hel ny måde at forbruge på?" De fleste mennesker i vestlige lande er godt klar over, at vores måde at leve på, vores forbrug, rejser og livsstil, ikke er gavnlige for klimaet. Men for de fleste fører det ikke til handling. At handle klimarigtigt bliver opfattet som et slags 'offer' som vi nødtigt indfrier, da det kan sætte rammerne for vores nuværende 'gode liv' i fare. I mange situationer kan vi godt handle altruistisk, med henblik på at gøre det bedste for fællesskabet, men på den anden side ligger der en egoistisk egeninteresse, som fokuserer på egne nutidige behov. Mange vil ikke ofre det gode liv for bæredygtighedens skyld, og derfor bliver der skabt en kløft mellem et bæredygtigt liv og et godt liv.

Men er det muligt at ændre vores livsstil, så vi ikke ser det som et offer at leve bæredygtigt? Er det muligt at leve 'et godt liv' i overensstemmelse med bæredygtighed? Disse spørgsmål synes at indebære en analyse af, hvordan kan vi ændre et system, "hvor forbrug og økonomisk vækst ikke længere er midler til at skabe bedre liv for mennesker, men er blevet et mål i sig selv, der undergraver vores egne livsvilkår" (Gjerris, 2014). I stedet for at undersøge om der er en grundlæggende værdikonflikt mellem vores energikrævende livstilideal og den økologiske ressourcetsituation, fokuseres der i stedet på tiltag, der kan begrænse væksten. Det bliver diskuteret hvilke energiformer vi bør satse på hvis forbruget fortsætter, men ikke om vi bør reducere energiforbruget pr. borger, og det er denne type værdiurderinger, der befinder sig i kernen af vores samfundsansvar (Nyeng, 2006).

Diskussionen om klimaforandringer er en etisk diskussion om natur og kultursyn og i store dele en civilisationskritik af, hvem vi er og hvor vi er på vej hen som mennesker (Gjerris, 2014). Det lader ikke til, at der fra samfundets side bliver debatteret grundlæggende værdier, eller lagt vægt på hvilken intrinsisk værdi naturen har, eller hvordan den kan føre til glæde, gennem forskellige naturaktiviteter.

Bæredygtighed er opstået som et begreb, der skal skabe fokus på en mere stabil og hensigtsmæssig tilgang til vores forbrug af naturlige ressourcer (Kuhlman og Farrington, 2010). Det lader dog ikke til at være et nemt begreb at omfavne, da der er en konflikt mellem et fokus på at bevare naturen for vores arts overlevelse og samtidig tilfredsstillende økonomiske krav og goder hos den individuelle forbruger.

Afhandlingen vil undersøge hvorvidt bæredygtig udvikling kan formuleres i en form, der også inkluderer økonomisk vækst og samtidig en definition af det gode liv og velvære hos individet. Der vil derfor blive gennemgået teori, der ser på forskellige tilgange til økonomiske teorier og om der er mulighed for at fjerne uoverensstemmelsen mellem økonomisk vækst og bæredygtig udvikling.

Den overordnede problemformulering er altså: Hvordan skal argumentet for individets ret til det gode liv samt samfundets behov for vækst forstås, ud fra etiske og økonomiske værdisætninger i bæredygtig udvikling?

Samtidig ligger der en diskussion i, hvordan bæredygtige handlinger bedst fremmes. Gøres det bedst gennem et naturvidenskabeligt ekstrinsisk fokus på ressourcer, der skal være tilgængelige for fremtidige generationer? Eller gøres det bedst gennem intrinsiske værdier, hvor vi fokuserer på samhørighed med naturen, og en selvrealisering igennem vores arbejde, der bevirker at vi ikke fokuserer så meget på at tjene penge til ting vi finder glæde i *udenfor* vores arbejde, men i stedet finder glæden *i* arbejdet? Der synes at være et perspektiv, der mener at kapitalismen og økonomisk værdisætning af naturen er *nødvendig* for at opnå det gode liv som individ, og at en videnskabelig forståelse af bæredygtighedens udfordringer bidrager hertil (Chiapello, 2013). På den anden side er der et perspektiv, der argumenterer for, at der skal findes værdi i arbejdet, og at intrinsisk værdisætning af naturen er essentielt for bæredygtighed og det gode liv (Sagoff 1988, Macintyre 1984). Der vil blive arbejdet indgående med disse to perspektiver, og blive undersøgt om det er muligt at opnå en syntese mellem dem. Dette indebærer også en diskussion af, hvad rolle vores opfattelse af naturen spiller for vores måde at leve et godt liv på, som er i overensstemmelse med bæredygtige idealer. Der vil altså også blive redegjort for, hvilke fordele og ulemper disse perspektiver kan indebære for natursyn og fælles værdier, når der diskuteres bæredygtighed.

Gennem afhandlingen vil det blive tydeligt, at de forskellige teoretikere der bliver anvendt, har forskellige opfattelser af, hvad der udgør det gode liv, og der vil derfor blive brugt forskelligartede begreber gennem afhandlingen, til at definere, hvad der er godt for individet. For at skabe overblik, vil der overordnet blive brugt paraplybegrebet "det gode liv". I dette begreb ligger der altså både idéer om 'livskvalitet', 'levestandard' og 'velfærd'.

Struktur for afhandlingen

Først vil der blive redegjort for det dualistiske natursyn, der synes at ligge til grund for mange af vores forestillinger om naturen. Dernæst vil der følge en redegørelse for, hvordan det har påvirket vores syn på bæredygtighed at tænke i denne dualistiske naturopfattelse. Der lægges her vægt på, at vores forhold til naturen ofte udtrykkes i instrumentelle og økonomiske termer. Der vil efterfølgende blive redegjort for det kapitalistiske systems betydning for bæredygtighed og muligheden for at leve et godt liv. Her vil der blive redegjort for divergerende synspunkter, hvor der både opstilles positive og negative sider af kapitalismen. Gennem Sagoffs (1988) perspektiver, bliver der redegjort for, hvordan

kapitalismen kan ses som en instrumentalistisk måde at forvalte naturen på. Bagefter vil der følge en redegørelse for, hvordan det kapitalistiske system kan have bidraget til at fremme en opdeling mellem menneskers interesser som forbrugere og som borgere, samt hvad dette har af betydning for at handle bæredygtigt.

Dernæst vil der følge en mere uddybende redegørelse af Sagoffs argumentation for, hvorfor det er vigtigt at snakke om naturen i moralske og værdimæssige termer, samt ulempen ved at fokusere på naturvidenskabelige og instrumentelle termer. Efter dette perspektiv vil der redegjort for en radikalt anderledes udlægning af en kapitalismekritik gennem Chiapellos (2013) argumentation. Dette perspektiv fokuserer i stedet på de fordele, der kan være ved at diskutere i naturvidenskabelige begreber, når man skal fremme bæredygtige handlinger. Bagefter vil disse to forfattere blive sammenstillet, og der vil blive set på fordele og ulemper ved begge perspektiver, og hvordan man eventuelt kunne opnå en syntese mellem dem.

Denne sammenstilling ligger op til, at der bliver kigget nærmere på en analyse af, hvordan man kan neddæmpe forbrugerinteresser og fremme etiske perspektiver hos mennesker. Der vil her blive taget udgangspunkt i Macintyres (1984) udlægning af, hvordan man bedst fremmer dyder hos mennesker, og hvordan kapitalistiske virksomheder kan forstås som en uhensigtsmæssig platform for en oparbejdelse af disse dyder. Samtidig vil der blive indflettet perspektiver fra Nyeng (2006), som påpeger hvordan, der er mulighed for at virksomheder kan bidrage til karakteropbygning hos medarbejderne og samtidig bidrage til at skabe fælles værdier i samfundet.

Derefter vil der blive kigget nærmere på, hvordan det er muligt at fælles praksisser kan bidrage til en større fornemmelse for integration i naturen (Thompson, 2010), og derved medføre at den dualistiske opdeling mellem natur og mennesker måske kan ændres.

Efterfølgende vil der blive taget udgangspunkt i spændingsfeltet mellem menneskets ambitioner om at leve 'det gode liv' og samtidig tage højde for naturens begrænsede ressourcer, og om det er muligt at leve et godt liv, indenfor nogle begrænsninger.

Til sidst vil der blive diskuteret, om afhandlingen har formået at løse problemformuleringen. Her vil der blive inddraget en økonomisk model, som peger hen mod en fremtid, der godt kan indbefatte nogle af principperne i det kapitalistiske system, men som kræver at vækst-begrebet bliver redefineret radikalt.

Afslutningsvis følger en konklusion, der opsummerer afhandlingens pointer.

2. En historisk og begrebsmæssig redegørelse for et overordnet natursyn

Meta-indledning

Der vil i dette afsnit kort blive redegjort for, hvordan den dualistiske tankegang kan have været medvirkende til at skabe den opdeling mellem mennesker og natur, som synes at gennemsyre mange diskussioner omkring naturen i dag og kan have betydning for vores generelle natursyn. Dette vil give en forståelse for den moderne opfattelse af mennesker som adskilt fra naturen, samt hvordan naturen ses som havende overvejende ekstrinsisk værdi gennem et økonomisk perspektiv, og hvorledes kapitalismen kan ses som en grundlæggende del af at opretholde denne forestilling.

Dualismens betydning for vores natursyn

Dualisme er som overordnet begreb ideen om, at det mentale og det fysiske, eller sind og krop, er to radikalt forskellige og adskilte entiteter. Den moderne version af dualismen stammer fra Descartes, der argumenterede for, at der grundlæggende var to substanser: 'Materie' som er en udstrakt substans, der følger fysikkens love, og 'sindet' som er den tænkende substans (Robinson, 2017). Descartes teori om verdens dualistiske natur delte altså mennesket op i en hjerne, der modtog sansedata fra verden, mens kroppen blev set som et hylster, der ikke havde en dybere forbindelse til sindet. Både Descartes tanker om opdelingen mellem sind og krop, men i høj grad også videnskabelige fremskridt var, udover at ændre vores måde at forstå os selv som mennesker, også med til at ændre vores forhold til naturen.

Den europæiske oplysningstid banede vejen for den videnskabelige og industrielle revolution, hvilket lagde fundamentet for en distancering til den naturlige verden. Det moderne vestlige syn på viden, som tager udgangspunkt i at separere observatøren fra selve objektet, har ændret vores grundlæggende forståelse af verden, hvor bevidstheden opfattes som en 'ikke-deltagende' entitet, der altid står udenfor verden (Hamilton, 2002). Vi er derfor blevet distanceret fra objektet, fra identifikationen med omgivelserne, og vores umiddelbare forståelse. Denne naturvidenskabelige tilgang opfattes som en rationel, objektiv videnskab, der kan udsige sandheder om naturens reelle tilstand. Men samtidig kan den have været medvirkende til at lægge grundlaget for moderne økonomisk teori, hvor naturen i produktionsmæssige termer ofte beskrives som en ressource, og dermed bliver opfattet som en afskåret del af menneskers liv, der kan objektificeres og udnyttes (Hamilton, 2002). Samtidig kommer denne opdeling i dag til udtryk i mange forskellige syn på, og relationer til, naturen. Vores natursyn er i dagligdagen et udtryk for, hvordan vi ser os som stillet mellem kulturel betydning og objektiv realitet (Christensen, 2007). Der er altså en grundskelnen mellem natur

og kultur, som bliver udtrykt forskelligt afhængigt af hvilke dualistiske forestillinger om naturen, der ligger til grund, f.eks. i form af kultur vs. natur, legeme vs. ånd, subjekt vs. objekt. Selvom forestillingen om naturen bliver udtrykt forskelligt, er den gængse opfattelse altså, at der på en eller anden måde er en adskillelse mellem den menneskelige kultur og naturen (Christensen, 2007). Den måde vi bruger 'natur' på, tilkendegiver hvordan vi er stillet mellem kulturel betydning og objektive realiteter.

Naturbegrebet som mangfoldigt

Hans Fink (2003) nuancerer dette dualistiske forhold til naturen og påpeger, at der er forskellige generelle måder at forholde sig til naturen på. Vores forhold til naturen er altså ikke blot dualistisk, men begrebet 'natur' bliver også brugt til at udnævne vidt forskellige entiteter. Derfor vil jeg inddrage Finks tanker om naturbegrebet som mangfoldigt, da det er nødvendigt at være bevidst om, hvilke forestillinger der ligger til grund for vores diskussioner om miljøet, for at kunne udlede forskellige ontologiske ståsteder, og komme nærmere en fælles forståelse. De syv natursyn Fink tager udgangspunkt i, vil jeg kort redegøre for her, for at kunne fremdrage hvilke naturbegreber denne afhandlings forskellige teoretikere kan argumenteres for at anvende, og hvad denne forskel i natursyn kan betyde for deres argumentation omkring den bedste måde at opnå en bæredygtig udvikling på.

Det uberørte er det, som er upåvirket af mennesker og menneskelig indgriben. Så snart mennesker har påvirket naturen, er det ikke længere uberørt – hvilket der er meget få områder (hvis nogen) der kan kaldes i dag, eftersom vores affaldsprodukter og kemikalier spreder sig utroligt langt. **Det vilde** er verden forud for landbrugsrevolutionerne. Naturen er det, som er udyrket og udenfor de områder, mennesket har kultiveret, f.eks. ørkener, bjerge, urskov og tundra. Modsætningen er kulturlandet med byer og dyrkede marker og tæmmede dyr. **Naturen som det landlige** er naturen før bysamfundenes opståen. Her opfattes forskellen som mellem land og by. Naturen er det, som ligger udenfor bymurene, ligegyldigt om det er kultiveret eller ej, f.eks. skove, strande, marker, enge og golfbaner. **Det grønne** er naturen før den industrielle revolution. Naturen forstås som det levende og organiske på den ene side og det mekaniske, kunstige og teknologiske på den anden. Naturens grænse går i byen, mellem parkområder, baghaver, beplantninger på veje og potteplanter i modsætning til bygninger, veje, plastik og beton. **Det fysiske** er en opfattelse af naturen som svarende til den naturvidenskabelige beskrivelse, altså det der følger fysikkens love og er naturlovsbestemt - masse, energi og partikler. Naturen ses som alle de basale, materielle ting der findes, som den menneskelige organisme også er den del af, mens den menneskelige tænkning og naturvidenskaben på en måde står udenfor. **Det jordiske** er en opfattelse af jorden som skabt af en guddommelig højere magt, hvor mennesket er en del af jorden og det

skabte. Der er et skel mellem det spirituelle, mirakuløse, evige 'derude' og det jordiske, almindelige 'hernede'. Mennesket bliver dog opfattet som havende en udødelig åndelig natur, som vi først opnår når vores fysiske krop dør. **Det hele** er en fortolkning, hvor naturen opfattes som alt der eksisterer – som verden, universet, kosmos.

De syv natursyn Fink (2002) opremser, bliver brugt både supplerende, sammenvævet og modsigende, og Fink påpeger, at pga. begrebernes forskelligartede karakter, er det vigtigt at være opmærksom på, hvilken et man anvender. Vores forestillinger om naturen spiller nemlig en stor rolle for, hvordan vi taler og tænker om den, og det er derfor vigtigt at gøre sig klart, hvad disse forestillinger grunder i. Dette kan give afklaring i både naturpolitik og i belysningen af vores holdninger til naturen. Størstedelen af disse natursyn vidner altså om en forestillet opdeling mellem mennesker og natur. Mennesket har en indre verden, et væsen og en væremåde, mens det udenfor os er en verden, en natur vi kan færde os i og 'besøge' (Fink, 2003). Indenfor diskurser omkring natur er der desuden ikke enighed om, om mennesker er en del af naturen eller udgør en modsætning til den. Naturen bliver af nogle opfattet som en integreret del af menneskenes verden, som man kan identificere sig med og prøve at realisere, mens andre opfatter naturen som kontrollerbart og uforenelig med menneskets verden. Denne afhandling vil forsøge at fremdrage de forskellige teoretikers natursyn, og vise hvordan det kan have indflydelse på deres argumenter.

Gennem en redegørelse af disse naturforestillinger bliver det altså klart, at der hersker et dualistisk forhold til naturen, samt at dette forhold kan defineres på flere niveauer. Fink (2003) argumenterer for, at der ikke blot viser sig ét, men flere forskellige forestillinger om, hvad der udgør natur, og at det er vigtigt at gøre sig klart hvilke ontologiske ståsteder man argumenterer ud fra. Så eftersom forskellige forestillinger om naturen kan have stor betydning for diskussioner omkring bæredygtighed, vil der i næste afsnit blive givet et kort oprids af, hvordan den dualistiske opfattelse af mennesker og natur kan påvirke retningen af bæredygtig udvikling.

2.2 Det moderne natursyns betydning for bæredygtig udvikling

I dette afsnit vil jeg kort redegøre for bæredygtighedsbegrebets oprindelse, og analysere hvordan forskellige forestillinger om naturen kan være medvirkende til at sætte rammerne for bæredygtig udvikling. Dette vil klargøre, hvordan naturen kan forvaltes på forskellige måder, som det vil blive tydeliggjort gennem det efterfølgende afsnit omkring kapitalismen.

Selve begrebet 'bæredygtighed' blev oprindeligt introduceret i en bog fra 1713, der omhandlede bæredygtigt skovbrug. Her betød begrebet at man i skovdrift ikke måtte høste mere end hvad skoven kunne afkaste i ny vækst (Kuhlman og Farrington, 2010). Hvis driften skulle kunne fortsætte i fremtiden, blev man altså nødt til at være tilbageholdende. Derfor ligger der i begrebet et grundlæggende fremtidsperspektiv, som gør det essentielt at betragte nutidige handlinger i forhold til, om de understøtter en fremtid, hvor mennesker har de samme muligheder og ressourcer, som vi har i dag. Brundtland-rapporten fra 1987 bragte en definition af bæredygtighed, der lød: "mennesker må handle sådan, at de møder nutidens behov på en måde, der sætter fremtidige generationer i stand til også at imødekomme deres behov" (WCED, 1987). Rapporten var med til for alvor at sætte bæredygtighed på den politiske dagsorden, og definitionen er i dag blevet den mest anerkendte og citerede. Brundtlandrapportens definition af bæredygtighed omhandler altså grundlæggende **spændingsfeltet mellem menneskets ambitioner om et godt liv på den ene side og naturens begrænsede ressourcer på den anden**. Begrebet er gennem tiden blevet genfortolket til at inkludere både en social, økonomisk og bæredygtig dimension, som kan være medvirkende til at tilsløre kontradiktionen mellem langsigtet bæredygtighed og kortsigtet velfærd (Kuhlman og Farrington, 2010). Samtidig er det vigtigt også at være opmærksom på, at begrebet bliver udnyttet til mange forskellige formål, alt efter hvad agenda der ligger bag brugen.

Kristensen og Toft (2014) argumenterer for, at der ligger en etisk kerne i begrebet bæredygtighed, og en forståelse relateret til idéen om "det gode liv". Bæredygtighedsbegrebets kraft ligger altså i dens status som "det rette at gøre", og man lever op til sin etiske ansvarlighed, hvis man lever bæredygtigt. Desuden er der et radikalt fremtidsperspektiv i tanker om bæredygtighed, da vores valg mht. miljøet i høj grad vil afgøre, hvad fremtidens mennesker har af muligheder og præferencer (Sagoff, 1988). Der ved ligger der i bæredygtighedsbegrebet også en refleksion over, hvilken version af natursynet man vil fokusere på at videregive. Skal der fremmes et natursyn, der grunder i de opdelinger mellem mennesker og natur, som dualismen har medvirket til at fremme, og som Fink (2002) påpeger diversiteten af, eller skal der fordres et natursyn, der skaber en tættere forbindelse mellem mennesker og natur?

Heri ligger også spørgsmålet om, hvad disse forskellige forestillinger om naturen har af betydning for en bæredygtig udvikling. Hvis der skal fremmes en bæredygtig udvikling, som tager højde for menneskers ambitioner, samtidig med at der skal tages højde for jordens ressourcer, kan det være fornuftigt at debattere, om det giver mening kun at fokusere på naturens instrumentelle værdi som ressource for vores forbrug, eller om der skal fokuseres på en anderledes opfattelse af naturens værdi for os. Hvilken af disse to natursyn man fokuserer på at videreformidle til de kommende generationer, kommer til at have indflydelse på, om man kan knytte menneskers ambitioner om det gode liv til begrebet

om bæredygtighed (Næss 1989, Sagoff, 1988). Det er dette spændingsforhold der vil blive undersøgt dybere i løbet af denne afhandling, da det, som beskrevet ovenfor, er et af grundproblemerne med bæredygtighedsidealet.

Helt grundlæggende set er det dog en ufravigelig betingelse af menneskets liv, at vi *er* en del af naturen som andre dyr er det, uafhængigt af hvilke forestillinger vi må have om opdelinger (Fink, 2002). Vi er ikke blot reduceret til at have nogle bestemte naturopfattelser, som dem gennemgået ovenfor, men vi *gør* også altid noget med naturen. Vi *handler* altid i naturen. Hvis vi opfattede os som adskilt fra naturen, ville enhver menneskelig handling dermed forstyrre naturlige miljøer. I forhold til denne afhandling vil mennesket derfor blive defineret som en grundlæggende del af naturen, hvor handlinger så enten kan opfattes som bæredygtige eller ikke-bæredygtige. Disse handlinger giver sig til udslag i forskellige måder at forvalte naturen på, og kan komme til udtryk på både individuelt og politisk niveau. På det individuelle niveau kan vi forvalte naturen hjemme i haverne og på de offentlige områder som strand, skov og parker, men i stor grad også i forbrugssituationer, hvor vores indkøb kan defineres som bæredygtige eller ej. Den måde naturen forvaltes på, har betydning for bæredygtig udvikling, og denne afhandling vil i første omgang se på det politiske niveau og særligt hvilken betydning kapitalismen som økonomisk ideologi har i forhold til forståelsen og håndteringen af bæredygtig udvikling. I det følgende vil jeg derfor overordnet redegøre for kapitalismen samt analysere, hvorvidt denne økonomiske ideologi kan fremme bæredygtig udvikling eller hæmme den ud fra relevante teoretiske perspektiver.

3. En analyse af det kapitalistiske systems betydning for bæredygtighed og muligheden for at leve et godt liv

Dette afsnit vil først beskrive, hvad kapitalismen helt grundlæggende er for et system. Dernæst vil jeg i første omgang gennemgå perspektivet, som forholder sig positivt omkring kapitalismens betydning for bæredygtig udvikling, og efterfølgende perspektiver, der forholder sig negativt til dets betydning for bæredygtig udvikling.

Kapitalismen er et økonomisk system, hvor private aktører besidder ejendom, samt hvor udbud og efterspørgsel bestemmer priserne på markedet (Jahan & Mahmud, 2015). Derudover er det karakteristiske ved kapitalismen "motivet til at opnå en fortjeneste" (Jahan & Mahmud, 2015, s. 44). Man har som skaber af et produkt sin egen interesse i profit, men man kan ikke opnå denne profit, hvis ikke man adresserer den anden parts interesser, og det er denne selvinteresse, der er grundlæggende for kapitalismen. Der ligger en eller anden form for kapitalisme til grund for næsten alle økonomier i dag (Jahan & Mahmud, 2015). Jahan og Mahmud (2015) påpeger, at kapitalisme er grundlagt på seks

grundpiller: privat ejendom, selvinteresse, konkurrence, en markedsmekanisme, frihed til at vælge samt en begrænset indblanding fra staten. Desuden er der forskellige former for kapitalisme, afhængig af i hvilken grad disse mekanismer er til stede. I 'laissez-faire' økonomier er der f.eks. meget lidt indblanding fra staten, mens markedet spiller en central rolle i 'blandet' økonomi, der samtidig reguleres af staten, for bl.a. at afhjælpe forurening eller forbedre social trivsel. Den 'blandede' økonomi er desuden den dominerende i dag (Jahan & Mahmud, 2015). For at det frie marked kan fungere, er der dog brug for en statsmagt til at sætte regler, der sikrer ejendomsret samt understøtter markedrelationer med en fungerende infrastruktur. Dog kan staten blive påvirket af stærke private interesser, som søger at opnå fremgang på bekostning af samfundsmæssige interesser, hvilket gør det nødvendigt at staten beskytter markedet fra magtfulde private interesser. For at holde disse private interesser i skak, skal der derfor træffes foranstaltninger, der sikrer fri handel, stærk konkurrence samt begrænsning af ejerskab over produktionsmidler (Jahan & Mahmud, 2015).

I forhold til denne afhandlings problemformulering vil jeg i det følgende fokusere på forskellige analyser af kapitalismens betydning for bæredygtig udvikling. Her giver det for denne afhandling mening at tale om et perspektiv, der ser kapitalismen som et system besiddende gode muligheder for at forvalte bæredygtig udvikling gennem en balancering mellem fortsat økonomisk vækst samt vedligeholdelse af naturens begrænsede ressourcer. Derudover vil jeg argumentere for et perspektiv, som ser kapitalismen som havende et iboende problematisk økonomisk perspektiv, som overser mere etiske, moralske og intrinsiske værdier ved naturforvaltningen.

3.1 Kapitalismens positive betydning for bæredygtig udvikling

Under et kapitalistisk økonomisk system, handler en stor del af produktionen om at fremstille varer så effektivt som muligt, og få dem ud til flest muligt mennesker, hvilket har betydet et skift fra manuel arbejdskraft til rationaliseret mekanisering. Dette har indebåret centralisering og samlebåndsproduktion for at effektivisere en fabriks produktion. Denne masseproduktion havde desuden et demokratiseringsaspekt i sig, da et fald i priserne på en vare eller serviceydelse betød, at flere mennesker fik adgang til den (Braungart & McDonough, 2009). Industrialiseringen og økonomisk vækst har derudover bidraget med billigere produkter, vandforsyning, kloakering og sikre boliger, bedre lægebehandling og uddannelse og en markant forbedring af elektricitet og telekommunikation (Braungart & McDonough, 2009). Teknologiske fremskridt skabte også øget produktivitet i landbruget og større udbytte, og har mange steder hjulpet med at rense vand og luft. Det har været medvirkende til, at der de sidste 60 år været en stor fremgang i levestandard og levealder, og adgangen til mad og rent drikkevand er langt bedre end tidligere (Sagoff, 1988).

Teknologi har desuden formået at kompensere for udtømningen af den naturlige ressourcebeholdning, hvilket bl.a. har været med til at fremme en overgang fra fiskefangst og skovdrift til silviculture og akvakultur². Hvis der opstår mangel på en økosystemydelse, kan teknologien derfor i flere tilfælde gå ind og bidrage med erstatninger og drive priserne i bund. Dette gælder mange udskiftelige ressourcer (Sagoff, 1988). Desuden er det muligt for bioteknologien at producere bedre produkter til lavere priser, f.eks. transgene³ træer og fisk. Dermed gør teknologien det muligt at møde efterspørgslen på bl.a. mad og træ, mens man bevarer de naturlige skove og beskytter de naturlige bestande af dyr mod rovdrift. Med genteknologi er det endda muligt at indføre DNA fra stort set alle arter ind i nærmest alle andre, og dermed kan man skabe en uendelig biodiversitet (Sagoff, 1988). Derfor kan der argumenteres for, at bioteknologi i princippet ville være tilstrækkelig til at vedligeholde biodiversiteten.

Den økonomiske vækst, som er grundlæggende for kapitalismen, bliver som oftest målt i et lands samlede produktion af varer og ydelser (BNP). Vækst i BNP kan opfattes som positivt, da de ydelser der udgør BNP er værdifulde, fordi de muliggør en højere levestandard. Bl.a. fordi økonomisk vækst muliggør, at flere har råd til sundhedsydelser samt mulighed for at hjælpe med at forbedre miljøet (Baumol, Litan & Schramm, 2008). Der er også flere argumenter for, at økonomisk vækst er moralsk vigtigt, hvis vi vil højne menneskers levestandard globalt (Baumol, Litan & Schramm 2008, Friedman 2006). Økonomisk vækst kan også have større betydning for menneskers generelle lykkefølelse end den gennemsnitlige vestlige forbruger indser, da der i meningsmålinger omkring lykke ofte ikke bliver taget højde for de økonomiske fremskridt, der kan ligge til grund for ens liv og automatisk betinger, at man er bedre stillet imod modgang (Baumol, Litan & Schramm, 2008). Som beskrevet i starten af dette afsnit er levealderen steget globalt pga. bedre adgang til mad og sundhedsydelser, som er et resultat af økonomisk vækst. Der er også fremkommet bedre muligheder for at kontrollere forurening og øge produkters sikkerhed. Individuer der svarer på spørgeskemaundersøgelser relateret til lykke overvejer måske ikke, hvor godt de egentlig har det på baggrund af økonomisk vækst, eller den store forskel disse forhold gør for deres generelle velfærd (Baumol, Litan & Schramm, 2008). Baumol, Litan og Schramm (2008) argumenter også for, at økonomisk vækst er essentielt, da mennesker grundlæggende har en ambition om at forbedre deres liv, og jo større økonomisk vækst, jo flere mennesker har mulighed for at leve et tilfredsstillende liv. Globaliseringen kan også have mange positive aspekter for økonomisk dårligt stillede lande. Indien og Kina har f.eks. opnået stor vækst ved at åbne dem selv for globalisering. Denne åbenhed for handel og investering kan derfor være afgørende for at muliggøre iværksætterier og vækst. Ved at udvide markedet, så der er mulighed for at handle med en langt større

² Hhv. dyrkning af skov og opdræt af vandlevende organismer.

³ Dyr eller planter der indeholder kunstigt overført genetisk materiale fra en anden art.

mængde af mennesker, bliver det desuden muligt for virksomheder og individer at specialisere sig i det, de er bedst til (Baumol, Litan & Schramm, 2008).

Som beskrevet i dette afsnit er der altså opstået mange positive følgevirkninger i kølvandet på industrialiseringen og det kapitalistiske system, og det ser ud til, at den teknologiske udvikling sammenkoblet med økonomisk vækst globalt set kan være med til at sikre en bedre levestandard, og en reduktion af fattigdom uden at udpine de naturlige ressourcer. Teknologiske fremskridt kan bl.a. være med til at håndtere fremtidige energiunderskud, madmangel og ressourceudtømmninger, og selv med en større produktion af varer, er luft- og vandkvalitet langt bedre i dag end tidligere. Desuden kan økonomisk vækst have en afgørende betydning for den individuelle lykkefølelse, da der bliver stillet et baggrundstæppe af højere levestandard til rådighed, så det bliver nemmere at opfylde de behov, der mere direkte fører til lykke. I forhold til kapitalismens og industrialiseringens positive indvirkning på individet som borger, tales der altså ikke om dets effekt for det gode liv, men nærmere i forhold til borgeres levestandard, der dog omfatter mere end blot økonomiske ressourcer. Dette omfatter bl.a. også bedre adgang til sundhedsydelse og mad, mere sikre produkter og mindre forurening. Derfor argumenteres der også for, at økonomisk vækst kan have betydning for menneskers generelle lykkefølelse.

Der er dog flere teoretikere, der stiller spørgsmålstegn ved at bruge BNP og økonomisk vækst som målestok for menneskets lykke og i diskurser om bæredygtig udvikling, da det kan fremme et instrumentalistisk syn på naturen (Sagoff 1988, Næss 1989). Dette perspektiv vil derfor blive uddybet i næste afsnit, for at få en fyldestgørende redegørelse for kapitalismens betydning for bæredygtig udvikling og det gode liv.

3.2 Kapitalismens negative betydning for bæredygtig udvikling og det gode liv

Som tidligere beskrevet, så forekommer der en forvaltning af naturen på både et individuelt og et politisk niveau, og det politiske niveau bærer præg af, at de fleste samfundsformer i dag er gennemsynret af en kapitalistisk tankegang til forholdet mellem mennesker og natur (Jahan & Mahmud, 2015). Udover de positive effekter af denne tankegang, så vil der i det følgende blive redegjort for en mere kritisk analyse af den kapitalistiske tankegang i forholdet til naturen og individets forhold til naturen. Der vil blive ekspliceret, hvordan den kapitalistiske tankegang kan have bidraget til en dominerende erfaring af naturen som en ressource, der kan udnyttes til at producere økonomisk værdi. Betingelserne for at denne relation kan opstå, kan være affødt af, at markedsudvekslinger i dag er defineret ved at være upersonlige og motiveret af egeninteresse, hvilket gør at den instrumentelle og

økonomiske beregning får en dominerende position. Der kan dermed argumenteres for, at den rationalitet kapitalismen og den instrumentelle tankegang har ført med sig, er en forståelse af naturen som en ressource, der kan udnyttes (Hamilton, 2002).

Noonan (2014) argumenterer for, at kapitalismen må forstås som et "klasseprojekt", hvor de økonomiske eliter dominerer de lavere klasser i hierarkiet og samtidig har kontrol over de naturlige ressourcer. Lønmodtagere bliver domineret, fordi de bliver tvunget til fremmedgørende arbejde for at tjene penge. Denne fremherskende søgen efter økonomisk værdi, kan medføre at man mister evnen til at se det værdifulde i forskellige oplevelser og objekter. I stedet for at udvikle os selv, leder vi efter lønnet arbejde, der kan hjælpe os med at opfylde nogle arbitrære mål relateret til "statussymboler" erhvervet gennem økonomiske midler. Vores evne til at bekymre os om hinanden kan derved blive transformeret til en trang til at opfinde nye og bedre produkter, som kan markedsføres og sælges til forbrugerne, i søgen efter forøgelsen af økonomisk kapital (Noonan, 2014). Hvor kapitalismen kan føre til fordele i ekstrinsiske goder hos individet, så kan den altså også være udtømmende i forhold til oplevelser og en intrinsisk glæde ved at udføre sit arbejde. Målet med arbejde bliver dermed ikke arbejdet i sig selv, men den løn eller status, det medfører.

Dette vidner også om en bestemt form for rationalitet i kapitalismen, som udelukker alle forpligtelser, der ikke er baseret på økonomisk egeninteresse. Derved kan der argumenteres for, at der i den kapitalistiske tankegang ikke tages højde for forpligtelser til familie, traditioner, samfund og det omgivende miljø, og det er en stor omvæltning fra økonomien i tidligere samfund, hvor udveksling var spækket med social betydning (Hamilton, 2002). Denne egeninteresse kan have været medvirkende til udviklingen af økonomiske teorier, og ligget til grund for, at dette ideal gradvist er blevet udviklet. Thompson (2010) påpeger f.eks., at i takt med at teknologiske udviklinger gjorde det nemmere for landmænd at sælge deres korn til højere priser længere væk fra deres lokale område, blev kornet til en handelsvare, og overgik derved langsomt til en ressource, der kunne udveksles for penge, hvor det tidligere havde været en central lokal ting, der kunne styrke landsbyens fælles interesse. Dette bevirkede, at fællesskabets interesser gradvist blev defineret i kraft af økonomiske udvekslinger, hvilket kan have ført til udviklingen af en bevidsthed, der i dag er mere fokuseret på egeninteresse (Thompson, 2010). Dette har medvirket til, at vi i dag lever i en hovedsageligt vareliggjort verden, hvor vi interagerer med hinanden ved at foretage økonomiske handler, og det er i denne verden, ifølge Thompson (2010), ikke overraskende at vi opfatter os selv som 'effektivitetsmaksimerende egoistiske optimeringsindivider'.

Den rationalitet kapitalismen og den økonomiske tankegang har ført med sig, kan opfattes som et skift til en dagligdag, hvor vores aktiviteter har mistet deres meningskabende betydning, og hvor vi

føler os berettiget til at udnytte naturen. Samtidig er der en skarp opdelingen mellem den observerende og det observerede i den økonomiske teori, hvor den økonomiske agent forstås som handlende i en verden, der består af ressourcer til opfyldelse af behov (Hamilton, 2002). Dette kan være medvirkende til, at denne agent dermed ikke deltager i verden på en meningsfuld måde, hvilket nemmere fører til, at verden opfattes som en livløs ting, der kan udnyttes (Hamilton, 2002). Indenfor økonomisk teori postuleres formålet med økonomiske agents liv desuden at være, at de søger at maximere deres velfærd ved at strække deres indkomst til at kunne købe og konsumere forskellige tilgængelige produkter, men ifølge Hamilton (2002), er der mere til individets liv end velfærd og tilgængelighed af forskellige produkter. Et samfund består nemlig af forskellige individer med komplekse følelser, som en instrumentel model om verden ikke kan indfange, og det er derfor en fejl i den moderne økonomisk teori, at den negligerer individets følelser (Hamilton, 2002).

Som redegjort for, synes der altså indenfor den kapitalistiske struktur at være en tendens til at opfatte naturen som en ressource, hvilket både giver sig til udslag på et politisk og individuelt niveau. På politisk niveau opfattes individet i stigende grad som en økonomisk agent, der søger tilfredsstillelse af præferencer på baggrund af velfærd, og derved bliver det samfundets afhandling at indfri disse præferencer. På det individuelle niveau bliver der gennem lønarbejde skabt en fremmedgørende relation til naturen, der giver mulighed for at erhverve sig materielle goder, der dog ikke har nogen direkte relation til selve arbejdet eller fælles værdier. Individets villighed til at betale for et produkt, bliver derfor set som vidne om, hvad de føler bidrager til deres velfærd.

Men er det retfærdigt at tilfredsstillelsen af vores forbrugerinteresser er den dominante drift, der skal opfyldes, eller er der brug for en ny opfattelse af, hvad der er retfærdigt, med baggrund i en anden opfattelse af det gode end tilfredsstillelsen af præferencer? Ifølge Sagoff (1988) bør miljøpolitik baseres på et andet grundlag, end den tilfredsstillelse af præferencer, der ligger til grund for kapitalistiske samfund. Her har vi forskellige værdier som borgere og forbrugere, hvilket kommer til udtryk i forskellige handlinger, og denne konflikt er opstået *fordi* vi debatterer i økonomiske termer. Der er uden tvivl en masse positive følgevirkninger af det kapitalistiske systems fokus på økonomisk vækst, bl.a. for levestandard og muligheden for teknologiske fremskridt. Men, som Sagoff (1988) påpeger, selvom økonomisk vækst og teknologisk fremgang tilvejebringer midlerne, leder det ikke automatisk til miljøforbedring. Derfor er det op til os at udvikle den moralske, kulturelle og politiske vilje til at stræbe efter dette mål. I næste afsnit vil der derfor blive redegjort for Sagoffs (1988) syn på, hvorfor tilfredsstillelse af præferencer og økonomisk værdisætning af naturen ikke bør opfattes som et mål, et samfund har grund til at stræbe efter.

3.3 Skellet mellem forbruger og borger

Dette afsnit vil redegøre for Sagoffs (1988) udlægning af, hvordan opdelingen mellem individers differerende præferencer er opstået, og hvilken indflydelse det har på individers opfattelse af naturen. Dernæst redegøres der for Sagoffs (1988) argumenter for, hvordan fremstillingen af miljøet kan have indflydelse på muligheden for bæredygtig udvikling. Dette vil give en forståelse for den betydning, som en økonomisk værdisætning af naturen og økosystemydelser kan have for muligheden for bæredygtig udvikling.

Ifølge Sagoff (1988) bør miljøpolitik ikke baseres på princippet om at tilfredsstille forbrugernes efterspørgsel. På baggrund af etiske og kulturelle overvejelser ville man som kollektivt fornuftigt individ måske ikke ønske at en nationalpark blev konverteret til en forlystelsespark, mens man som forbruger godt kunne se det fornøjelige i denne park, og tilmed havde større incitament til at besøge forlystelsesparken, end man ville have til at vandre i nationalparken. Det er derfor muligt at fordømme sine egne præferencer som forbruger på basis af etiske og kulturelle overvejelser (Sagoff, 1988). Ifølge Sagoff (1988) har de politiske sager, man støtter, ofte ikke den store forbindelse til ens valg og interesser som forbruger, fordi man har forskellige holdninger, afhængig af om man køber ind eller stemmer til et valg. Der kan altså opstå inkompatible præferencer mellem rollen man indtager som enten forbruger eller borger, fordi man som forbruger forholder sig til egeninteresse og private behov, mens man som politisk borger bliver guidet af ens idé om det gode samfund. Når referencerammen skifter fra markedet til den politiske arena, skifter individets præferencer derfor også. Sagoff (1988) argumenterer samtidig for, at en kombination af de politiske og private præferencer er umulig, da individer har en hel række forskellige præferencer, som kommer frem i forskellige kontekster – om man agerer i familien, som forbruger, i arbejdsmæssige eller politiske sammenhænge. Man indtager ikke bare én rolle, men agerer i alle og ingen roller på samme tid, og derfor kan man ikke indtage rollen som rationel økonomisk forbruger, selvom det ville være teoretisk nemmest at arbejde med (Sagoff, 1988). Man begår derfor en logisk fejl, hvis man prøver at sætte præferencerne under den samme kategori, da man forveksler dømmekraft med præferencer, altså hvad man vurderer der er mest hensigtsmæssigt at gøre som samfund, med de præferencer man har som individ (Sagoff, 1988).

Ifølge Sagoff (1988) har vi altså ofte etiske og æstetiske præferencer, som er i dyb strid med vores interesser som forbrugere. Konflikten opstår i os selv, mellem individet og medlemmet af det moralske fællesskab. Det er en etisk konflikt, som ikke kun handler om fordelingen af ressourcer, men om hvordan vi tilfredsstiller vores interesser og lever efter vores overbevisninger. Problemerne opstår, ifølge Sagoff (1988), pga. de værdier vi har omkring miljø, natur, sundhed, sikkerhed, livskvalitet samt meningen med livet. F.eks. er vi måske som borgere interesserede i, at vi passer på vores natur, så der

bliver ved med at have grønne skove til os selv og vores familier. Men som forbrugere kan vi have svært ved at gennemskue hvilke indkøb, der fremmer bæredygtig udvikling. Derfor køber vi måske billige eller nemt tilgængelige produkter, som tilfredsstill os som forbrugere men kan hæmme vores intentioner og ambitioner som borgere. Man kan derfor som borger eller medlem af et fællesskab være bekymret for alle mulige værdier - historiske, ideologiske, æstetiske, kulturelle, etiske - som er i konflikt med de interesser, vi afslører som forbrugere. Der ser derfor ud til at være en intern konflikt mellem den egoistiske forbruger og den bekymrede borger.

Dette korte afsnit har redegjort for Sagoffs (1988) syn på, hvorfor der er opstået en konflikt mellem vores interesser som forbrugere og vores interesser som borgere. Næste afsnit vil uddybe dette argument og fortsætte med en redegørelse af Sagoffs argumentation af, hvorfor der er sket denne opdeling, og hvad betydning det kan have for bæredygtig udvikling.

4. Økonomiske termers betydning for forbrugeren og borgeren

Dette afsnit vil redegøre for Sagoffs (1988) udlægning af, hvorfor der er sket en opdeling mellem individers forbruger- og borgerside, samt hvilke konsekvenser det kan have for den bæredygtige udvikling i samfundet, hvis man diskuterer i økonomiske termer omkring miljøet.

Ifølge mange økonomer, der arbejder med velfærd og miljø, har en genstand værdi for samfundet og individet, hvis individet er villigt til at betale for det. Disse økonomer definerer forskellige normative koncepter som en funktion af tilfredsstillelsen af præferencer, afvejet ift. det maksimale beløb et individ er villig til at betale for at tilfredsstille dem. Fordelingen af ressourcer og individuelle interesser bliver derfor efterhånden ofte målt i denne "willingness-to-pay" (WTP)⁴. Ifølge flere studier, som Sagoff (1988, s. 71) refererer til, baserer mange mennesker dog deres præferencer mht. sociale konsekvenser på, hvad de mener er godt for samfundet eller grundlæggende rigtigt, og ikke kun på baggrund af, hvad der er til gavn for dem selv. Økonomer analyserer derimod på, hvilket valg der giver mest nytteværdi for individet, hvilket de i princippet ikke har mulighed for at konkludere noget om, da et individ kan tage et valg på et moralsk grundlag, set ud fra hvad der gavner fællesskabets interesser (Sagoff, 1988). Hvor meget et individ er villig til at betale for et produkt er altså ikke ensbetydende med produktets værdi. Sagoff stiller derfor spørgsmålstegn ved, om miljøøkonomi må fremstille sig selv som en

⁴ Willingness-to-pay er her defineret som det maksimale beløb en forbruger vil betale for et produkt eller en service. Herefter refereret til som WTP.

normativ videnskab, der kan vurdere værdier. Dette gør han, fordi det ikke er muligt at vise, at tilfredsstillelsen af præferencer besidder en normativ betydning – altså en forbindelse til en uafhængig definerbar opfattelse af, hvad der er rigtigt og godt (Sagoff, 1988). At vise hvad et individ er villig til at betale, bliver opfattet som en neutral begrebsmæssig konstruktion, men Sagoff påpeger, at mennesker er individuelle aktører, og ikke en homogen masse som præferencer eller WTP kan udledes fra. WTP er altså i konflikt med måden hvorpå mennesker rent faktisk agerer (Sagoff, 1988).

Økonomisk teori har været hovedsageligt optaget af det rationelle WTP-individ og et universelt hierarki af præferencer. Præferencer er dog ikke typisk stabile og veldefinerede, da vi som mennesker handler afhængigt af muligheder, moralske principper og situationer. Hvis man skulle reflektere over et forud-eksisterende hierarki af præferencer i hver handling man tog, ville man ignorere ens menneskelighed og de oparbejdede dyder, som er nødvendige for at handle i partikulære situationer (Sagoff, 1988). Derfor argumenterer Sagoff (1988) for, at vi bliver nødt til at stille spørgsmålstejn ved den sammenhæng, der godtages mellem præferencer (eller WTP) og tilknytningen til værdi for enten individet eller samfundet. WTP kan ikke forbinde "økonomisk værdi" med et ideal eller mål, som et samfund burde stræbe efter, og refererer ikke til noget der har værdi fra et samfundsmæssigt perspektiv. WTP kan derfor ikke have nogen normativ betydning ifølge Sagoff, og det kan koncepter defineret på baggrund af WTP heller ikke. Derfor bør samfundets formål ikke være at tilfredsstille præferencer på baggrund af WTP eller maksimere WTP som et intrinsisk gode. Miljøpolitik bør, efter Sagoffs (1988) overbevisning, derfor ikke baseres på udefrakommende økonomiske præferencer eller a priori teorier om ret og lighed, men gennem en politisk proces, hvor borgere deltager på lige fod, og hvor man i fællesskab finder frem til værdierne som miljøpolitik baseres på.

Denne tendens til at diskutere i økonomiske termer omkring miljøet, har ført til, at miljølovgivning overordnet set baseres på individuelt forbrug, maksimering og effektivitet fremfor fælles idealer (Sagoff, 1988). Det er derfor blevet svært for miljøaktivister at debattere på baggrund af moralske termer, og de bruger i stedet begreber som "goder", "ydelser", "interesser" og "fordele", for at tale ind i den økonomiske diskurs. Sagoff (1988) argumenterer for, at grunden til, at diskursen er flydt over i disse termer, er pga. at man kan føle sig på usikker grund uden neutrale teorier, som politiske og etiske positioner kan evalueres imod. Det er nemt at argumentere i tal og profit, og påpege nye jobmuligheder og gevinsten for økonomien generelt. Men når de økonomiske værdier bliver set som de vigtigste, kommer miljøforkæmpere også nemmere til at argumentere i økonomiske værdier, i stedet for etiske, kulturelle og politiske værdier. Sagoff (1988) kalder dette for en strategisk fejl, som lader miljøforkæmpere tilslutte sig WTP som en gyldig måleenhed for forskellige værdier. Dette vildleder desuden politikere og offentligheden til også at omtale miljøet i disse termer. Sagoffs redegørelse af

økonomers (og miljøforkæmperes) fokus på WTP vidner altså om, hvordan kapitalismen kan have konsekvenser for den bæredygtige udvikling i samfundet. Der kan her argumenteres for, at der gennem diskurser omkring individers villighed til at betale for ting, fremmes motiver der bunder i egeninteresse. Dette taler til individers forbrugerside, hvilket gør at man i højere grad påvirkes til at handle *imod* bæredygtige interesser.

Sagoff (1988) argumenterer derfor imod at bruge WTP som et måleredskab på, hvad der er godt, da de ting vi beundrer, respekterer og elsker, generelt ikke er ting, som vi vil give penge for. Faktisk er det nærmere omvendt – hvor uvillige vi er til at betale for noget, er snarere et udtryk for den værdi vi tillægger det (Sagoff, 1988). Det vi er uvillige til at betale for, er på ingen måde værdiløst, vi er bare af den opfattelse, at vi ikke burde betale for det. At noget associeres med penge, kan nærmere devaluere værdien af det (Sagoff, 1988). Ifølge Sagoff (1988) bør vores omgivelser i stedet opfattes som en ting med værdighed, som kan definere vores relationer til både hinanden, samt til fortidige og fremtidige generationer, gennem den måde vi bevarer den fælles miljømæssige arv på.

Dette afsnit har altså redegjort for, at konflikten mellem individers forbruger- og borgerinteresser kan være opstået, fordi der for ofte diskuteres i økonomiske termer. Når økonomer taler i nyttemaksimerende WTP-termer, kan det føre til, at individer bliver støttet i deres forbrugerside og ikke medtænker dilemmaerne fra den mere etisk funderede borgerside. Dette har indflydelse på muligheden for bæredygtig udvikling, da miljølovgivning, som følge af at debatten forløber i instrumentelle termer, ofte baseres på individuelt forbrug og effektivitet. Ulempen ved denne økonomiske værdisætning af naturen vil blive uddybet i næste afsnit. Det tyder på, at denne form for økonomisk værdisætning, udover at have betydning for individets måde at handle på, også har betydning for vores måde at opfatte naturen og dens værdi på. Denne måde at tale om naturen på, har også indflydelse på den politiske forvaltning af naturen. Næste afsnit vil derfor fokusere på, hvad betydning det har for bæredygtig udvikling i samfundet at prissætte naturens ydelser.

5. Økosystemydelser og prissætning

Dette afsnit vil redegøre for, hvilke effekter det kan have for en bæredygtig udvikling at prissætte naturens økosystemydelser. Først vil der blive gennemgået nogle perspektiver, der har et positivt syn på virkningen af, at prissætte økosystemydelser, og dernæst vil der blive redegjort for Sagoffs (1988) perspektiv på, hvad effekten af denne prissætning kan have for bæredygtig udvikling. Dette vil bidrage til et nuanceret perspektiv på prissættelsen af økosystemydelser.

Der kan sættes spørgsmålstejn ved, om vi måske ikke respekterer naturens ydelser nok, fordi vi nyder dem gratis. Reguleringen af klimaet og bestøvning af blomster tager vi f.eks. som oftest for givet.

Ifølge flere miljøforskere og økonomer ville mennesket værdsætte naturen mere, hvis vi tilskrev markedsværdier til naturlige produkter og deres ydelser (Bayon & Jenkins 2010, Bayon 2008). Der er også undersøgelser, der viser, at det kan have en positiv effekt på biodiversiteten, hvis man vælger at prissætte økosystemydelser (Schirpke, Marino, Marucci & Palmieri 2018). Der kan endda være mange positive aspekter ved at opregne værdien af naturens økosystemydelser. Der er f.eks. mange eksempler på investeringer i beskyttelsen af skove, for at de kan lagre CO₂, eller eksempler på lande der vedtager, at man skal betale for økosystemydelser for at bevare bestemte områder (Holzman, 2012). Målet med en værdisætning af økosystemydelser er dog som oftest at forbedre menneskers generelle velfærd, og ikke med fokus på en bevarelse af naturen for naturens egen skyld (Holzman, 2012).

Sagoff (1988) argumenterer derimod for, at det ikke er muligt at sætte pris på naturens ydelser, for derigennem at beskytte miljøet, da naturens tjenester er i overflod og derfor overgår efterspørgslen. Økonomiske teorier indikerer, at det er konkurrence, der driver priserne ned, hvilket betyder, at de produkter, der koster mindst at producere vil indbringe mindst fortjeneste, specielt hvis udbud overgår efterspørgsel (Sagoff, 1988). Dette afhænger ikke af, hvad der er mest gavnligt for forbrugerne, men af produkters knaphed (Sagoff, 1988). Men at noget er gavnligt, hænger, for Sagoff (1988), ikke sammen med prisen, selvom mange miljøøkonomer efterhånden har tendens til at knytte værdi og nytte sammen, fordi der, som ovenfor beskrevet, ofte debatteres i disse termer. Luft og solskin ændrer f.eks. ikke gavnlige effekter fra dag til dag, og så længe der er overflod af det, er det gratis. At sætte priser på naturen kan dog medvirke til at fremme det perspektiv, at naturen er en ressource, der kan udnyttes, fremfor noget værdifuldt, der skal vedligeholdes (Sagoff, 1988). Sagoff (1988) argumenterer derfor for, at der i stedet bør lægges vægt på vores afhængighed af økosystemernes funktion, og at økosystemtjenester burde sammenlignes med de faktorer, som overhovedet gør produktionen mulig, som f.eks. frihed og ejendomsret, da man ikke kan fastlægge en pris på forskellige institutioner eller fundamentale principper, som er grundlaget for samfundet. Atmosfæriske systemer, som regulerer klimaet, kan ikke prissættes, ligesom idealerne demokrati og retfærdighed heller ikke kan, men kræver politisk handling for at blive beskyttet. Sagoff (1988) kalder derfor en prissætning af naturen for tåbelig, da dens biologiske processer er udgangspunktet for, at det kapitalistiske marked overhovedet kan fungere.

Grunden til at de fleste miljøøkonomer fokuserer på at prissætte økosystemydelser, kan være på grund af, at snakken om ressourceknaphed kan synes objektiv og videnskabelig. Her kan økonomiske og rationelle argumenter have mere gennemslagskraft politisk, hvorimod en henvisning til moralske eller intrinsiske værdier i naturen kan fremstå uvidenskabelig og være besværlig at overbevise andre om (Sagoff, 1988, s. 112). Ifølge Sagoff (1988) bruger miljøaktivister dog for meget energi på at

debattere i økonomiske og instrumentelle termer, med den intention, at det kan være med til at bevare naturen, hvis tingene bliver tilskrevet økonomisk værdi. Dette medfører at moralsk værdi nemmere forveksles med økonomisk værdi, hvor man postulerer, at naturlige steder kun har værdi, hvis mennesker er villige til at betale for at bevare dem. Men der er en fare i dette, da det kan fremme det instrumentelle syn på naturen, som ligger til grund for det kapitalistiske system. Sagoff (1988) argumenterer for, at miljøforkæmpere i stedet burde fokusere på påskønnelsen af naturens æstetiske, spirituelle og moralske aspekter og bevarelsen af uopdyrket land, da en bevarelse af skønheden og kompleksiteten af den naturlige verden repræsenterer en moralsk forpligtelse. Der kan desuden være mere gennemslagskraft i at appellere til nogle stærkere fundamentale æstetiske og moralske værdier, da man ved at formulere sig i sådanne termer kunne bidrage til, at flere får øjnene op for den intrinsiske værdi, som naturen har, og bidrager til at forsvare naturområder mod udryddelse (Sagoff, 1988).

Ifølge Sagoff (1988) er vi lang vej fra at løbe ind i en krise med udtømning af ressourcer og mangel-situationer. Tværtimod er materialeudnyttelsen gradvist blevet mere effektiv, produkter kræver færre ressourcer at producere, vi har adgang til mere næringsrig mad end nogensinde takket være teknologiske udviklinger, og energimanglen har mere at gøre med reguleringer end med selve udtømningen af ressourcer. Derfor argumenterer han for, at miljøforkæmpere ikke bør fokusere på at fordybe sig i de begrænsninger, der kommer til at være for vækst, men i stedet drejer fokusset hen på de *moralske* formål med at leve bæredygtigt. Selvom teknologien måske bliver i stand til at løse problemer med ressourcemangel, vil det ikke skabe "moralsk, spirituel eller kulturel fremgang" (Sagoff, 1988, s. 134). Derfor kunne miljøaktivister få langt mere ud af at udtrykke deres bekymringer i moralske og sociale termer og opfordre til at efterleve ideale værdier i bæredygtighedens navn, i stedet for at påpege ressourcetab og begynde at regne på, hvor meget naturen er værd i økonomiske termer (Sagoff, 1988). For Sagoff (1988) er det altså af afgørende betydning, at vi som mennesker stræber efter at sikre os, at fremtidens folk har viden om og smag for de ting, der giver værdi til livet. Vi har en forpligtelse overfor fremtidige generationer, til at videregive naturlig og kulturel arv, da det er æstetiske idealer, som har at gøre med tingenes mening og kvalitetene de udtrykker. Vores moralske ansvar overfor fremtiden handler derfor ikke kun om at overveje, hvem der skal have adgang til at bruge forskellige ressourcer, men *hvordan* ressourcer generelt skal bruges. Den måde ressourcer skal forvaltes på, behøver ikke kun tage udgangspunkt i retfærdig fordeling mellem mennesker eller udbytte med maksimal nytteværdi, men kan altså også berettiges af, hvad der er værdifuldt i naturen (Sagoff, 1988).

Dette afsnit har redegjort for Sagoffs (1988) argumenter for, hvordan en prissætning af naturens ydelser ikke er gavnligt for miljøforkæmpere, da det bidrager til at fremme et syn på naturen, som i høj grad er instrumentalistisk, hvor naturen kun opfattes som noget, der skal bevares for at sikre, at

der vil være nok ressourcer til fremtidige generationer. I stedet argumenterer Sagoff (1988) for, at man fokuserer på at debattere i moralske og æstetiske værdier, så flere bliver opmærksom på naturens intrinsiske værdi. At videregive en kulturel arv og nogle æstetiske idealer er, for Sagoff, en moralsk forpligtelse vi har som mennesker overfor vores fremtidige medmennesker.

Næste afsnit vil tage udgangspunkt i en radikal anden måde at kritisere kapitalismen på, hvor det vil blive uddybet, hvorfor der netop kan være fordele i at fokusere på naturvidenskabelige diskurser, når man snakker om at bevare miljøet, samt de negative konsekvenser der kan være ved at anlægge en værdimæssig vinkel.

6. Den økologiske kritik af kapitalismen

I dette afsnit vil der blive redegjort for Chiapellos (2013) udlægning af de forskellige former for kritik, der har været rettet mod kapitalismen gennem historien. Dette vil vise hvordan kapitalismen har formået at ændre sig som system ved at inkorporere dens kritikker, mens det samtidig bliver tydeligt at den økologiske kritik som dominerer i dag, kan opfattes som grundlæggende anderledes end de forudgående. Det vil desuden blive ekspliciteret, hvordan naturvidenskabelige og værdineutrale diskurser, kan være et stort plus for den miljømæssige debat (Chiapello, 2013).

Chiapello (2013) argumenterer for, at kapitalismen skal forstås i sammenhæng med dens kritik gennem historien, fordi det økonomiske system er blevet transformeret vha. kritiske ideer, som opstod, når der i krisetider blev stillet spørgsmålstejn ved, om gamle systemer fungerede tilfredsstillende. Chiapello (2013) påpeger, at der grundlæggende er fire former for kapitalismekritik: social, artistisk, konservativ og miljømæssig. Der vil her kort blive redegjort for de tre første kritikker, da det vil bidrage til en forståelse af kapitalismens udvikling, og efterfølgende vil der blive redegjort grundigere for den økologiske kritik.

Social kritik er møntet på social udnyttelse, ulighed, klassesdominering og fattigdom. Det er en kritik af det kæmpe skel, der skabes mellem mennesker, der slider sig selv op for en minimumsløn og kapitalister, som bliver stadig rigere uden at lave hårdt arbejde. I den sociale kritik er der samtidig en idé om, at værdi skabes gennem arbejde, og at arbejde er menneskets selvrealisering. Men under det kapitalistiske system modtager arbejderen ikke værdien af det, han producerer, og mennesket bliver i stedet reduceret til en produktionsmaskine. Arbejdskraften bliver dermed en vare. **Den konservative kritik** betoner hvordan kapitalismen har medført en nedbrydelse af traditionelle strukturer, da den har fremprovokeret en egoisme, der bevirker at individer hovedsageligt fokuserer på at tage vare på sig selv, og dermed mister forpligtelserne overfor familie og samfund. Kapitalismen opfattes samtidig som medførende moralsk forfald, da den fordrer et for stort fokus på økonomisk kapital. Den konservative

kritik tilstræber at der blandt direktører og ledelser tages et større moralsk ansvar overfor lønarbejdernes dannelse. **Den artistiske kritik** kritiserer fremmedgørelse, ensformighed, manglende selvrealisering i industriarbejdet, monoton livsstil og åndløs forbrugerisme, som opstår i det kapitalistiske samfund. Det er samtidig en kritik af, hvordan arbejderne bliver fremmedgjort og skåret væk fra udbyttet af arbejdet gennem at være en del af en stor industriel produktion, hvilket gør, at man derfor ikke har mulighed for at realisere sig selv gennem arbejdet. Kapitalismen klandres samtidig for at fremme et ensformigt liv, hvor man arbejder for at tjene penge til at købe ting man ikke har brug for, og derfor forsømmer en nydelse af et mere autentisk liv (Chiapello, 2013).

Ifølge Chiapello (2013) udspringer kapitalismens ånd fra interaktionen mellem kapitalismen og kritikere af kapitalismen, hvilket ændrer sig afhængigt af tid og sted. Denne ånd er både med til at legitimere kapitalismen, på samme tid som den fungerer som en restriktion. Kritikken er desuden meget vigtig, da den tvinger kapitalismen til at retfærdiggøre og forbedre sine fremgangsmåder (Chiapello, 2013). Samtidig sørger kritikken for, at der er balance i de ulemper kapitalismen kan udløse, ved at påpege disse og dermed understøtte en forandring. Kritikken tvinger altså kapitalismen til at ændre sig. Men selvom der indføres forskellige restriktioner og nye systemer, kan kapitalismen godt integrere disse, så længe dens profit-baserede dynamik får lov at fortsætte. Kritikken kan bl.a. producere nye løsninger til, hvordan man gøre tingene anderledes, og samtidig kan kapitalismen, ved at indoptage kritikken, skabe en ny normativitet, og en ny måde at legitimere det økonomiske system på. Ved at fortsætte i dette spor, kan kapitalismen dermed udvikle sig og har mulighed for at fortsætte sin globale dominans. Det har altså indtil videre været muligt for kapitalismen at inkorporere disse tre førstnævnte kritikker og genvinde styrken hver gang. Men ifølge Chiapello (2013) er kapitalismen i dag ved at gennemgå en hidtil uset krise, nemlig den fjerde 'økologiske' kritik som nævnt ovenfor. Der vil derfor i det følgende blive redegjort for den økologiske kritik, og hvorfor den ifølge Chiapello (2013) er grundlæggende anderledes end de tidligere kritikker.

Økologisk kritik af kapitalismen

Der var en begyndende økologisk kritik i 70'erne, som blev inkorporeret i den artistiske kritik, og handlede om at leve et mere spændende og autentisk liv gennem antiforbrugerisme, økologi og vegetarisme. Tidligere blev kritikken altså møntet på forbrugsvalg og individuelle valg i stedet for en politisk massebevægelse, hvor der var større chance for at fremme en reel forandring. Men i dag er den økologiske kritik på vej tilbage i "mere selvstændig ret", hvis man skal følge Chiapello (2013). Hun påpeger, at den økologiske kritik er blevet et centralt element i en ny form for restrukturering og rekreation af kapitalismen. Den adskiller sig fra tidligere kritikker, ved at udfordre kapitalismen helt grundlæggende.

Den handler om, at kapitalismen som system ikke kan opretholde sig selv, og er en grundlæggende kritik af, om der overhovedet kan opretholdes liv på planeten, hvis vi fortsætter med at forbruge som vi gør under det kapitalistiske system. Det handler om, at vi ødelægger de grundlæggende strukturer, der gør, at jorden kan overleve. Den baserer sig ikke længere (kun) på artistiske idéer om autenticitet, renhed, sunde liv, osv., men på problemet om selve livsgrundlaget for det moderne samfund. Det er altså selve muligheden for reproduktion, der er til debat, og ikke blot om man lever det gode liv.

Ifølge Chiapello (2013) har den økologiske kritik en styrke i, at den ikke behøver at holde sig op på nogle værdier, men at den i stedet kan appropriere forskellige synspunkter, hvilket giver plads til stor åbenhed overfor hvorfor, man synes det er vigtigt at opretholde livet. Det øger dermed muligheden for, at forskellige synspunkter kan inkorporeres i den måde, vi lever på. Denne kritik behøver ikke beskæftige sig med værdier, da det er de mere fundamentale konflikter der er essentielle. Det handler i stedet om en helt grundlæggende konflikt, nemlig overlevelsen af jorden og livet overhovedet. Vi diskuterer altså på et naturvidenskabeligt niveau, og ikke i filosofiske, etiske eller æstetiske argumenter. Den økologiske kritik har desuden ikke nogen bestemte politiske mål med fra starten (Chiapello, 2013).

De klimaproblemer vi står overfor i dag, kræver, ifølge Chiapello (2013) en dybdegående kombination af den sociale og den miljømæssige kritik. En styrke ved den øko-sociale kritik er, at den *ikke* udtrykker tydelige værdier, som den artistiske og konservative gør. Den sociale kritik bruger i stedet økonomiske diskurser og den økologiske bruger biovidenskabelige diskurser (Chiapello, 2013). Derved har den øko-sociale kritik en fordel i, at den kan fremhæve de modsætninger kapitalismen indeholder, ved både at beskrive økonomiens virkemåde samt demonstrere konsekvenserne (Chiapello, 2013). Chiapello (2013) påpeger, at der er en dystopisk vision i begge positioner, som understreger umuligheden af at opretholde måderne, det kapitalistiske system hidtidigt har fungeret på. En virkelig bæredygtig løsning må derfor inkorporere begge kritikpunkter.

At kombinere den sociale og økologiske kritik kan, ifølge Chiapello (2013), lade sig gøre fordi den økologiske kritik på flere punkter minder om den oprindelige sociale kritik: kapitalismen kan kun fungere, fordi den erhverver sig ressourcer, for hvilke der betales mindre end den sande værdi – dette er også tilfældet med økosystemydelse, hvis finitte natur der ikke tages hensyn til, og gælder samtidig for den skade som virksomheder forårsager naturen, men ikke udbedrer eller betaler for. Derfor bør miljøforkæmpere altså udstrække udnyttelseskritikken til også at gælde økosystemydelse (Chiapello, 2013, s. 19). Det lader gennem denne redegørelse til, at Chiapello (2013) argumenterer for, at en pris-sætning af økosystemydelse ville være et plus for den øko-sociale kritik. Det skal altså være en del af ligningen at udregne, hvor meget naturen er værd, for at virksomheder kan stilles til regnskab for den skade, de forårsager. Den økologiske kritik har desuden, som den sociale, også en resolut materialistisk

tilgang i dens argumenter, hvilket har en masse fordele – f.eks. gennem at fokusere på udtømmelsen af ressourcer og hvad disse konsekvenser har for vores livsgrundlag. At der desuden fokuseres på den forestående klimakrise i et apokalyptisk sprog, stiller blot den øko-social kritik stærkt ifølge Chiapello (2013). Kritikken vil altså have stor gennemslagskraft hvis den fokuserer på de uoverkommelige modsætninger, der foreligger i det økonomiske maskineri, og samtidig demonstrerer konsekvenserne for klimaet (Chiapello, 2013, s. 19). Dette medfører, at det bliver overflødig at argumentere i værdier.

Som Bjerre (2012) påpeger, så må kapitalismen forholde sig til den økologiske kritik på en grundlæggende ny måde – den må forholde sig til individer, som væsner der står i direkte forbindelse til deres omgivelser. Han sammenholder Næss' (1989) begreb om "det økologiske selv" med Chiapellos⁵ kritik, da kapitalismen underminerer selve det biologiske livsgrundlag for vores liv. De fremskridt der er sket under det kapitalistiske system, er sket på bekostning af grundlaget for menneskers overlevelse. Næss (1989), der står som en af fadderne til den øko-filosofiske tænkning, påpeger, at det gælder om at udvikle sansen for 'Det økologiske selv', der er indfældet i verden og er en uløselig del af biosfæren, i stedet for hele tiden at insistere på 'Det individuelle selv'.

Der er godt 25 år mellem Sagoffs (1988) og Chiapellos (2013) perspektiver, og i 80'erne var der en tendens til at fokusere på miljøproblemerne som et *moralsk* problem, som Bjerre (2012) påpeger. Klimakrisen i dag fordrer måske nærmere en langt mindre individualistisk artikulation, hvor det drejer sig om bekymringen for selve vores livsgrundlag og tvivlen på, at det kapitalistiske system kan sikre menneskehedens fremtid. Hvis den økologiske kritik fokuserer på de uoverstigelige modsætninger, der er mellem det kapitalistiske system og muligheden for bæredygtig udvikling, behøver den ikke argumentere i værdier og æstetik. Denne kritik kommer dermed ikke fra nogen, der forsøger at prakke andre nogle værdier på, men fra nogle grundlæggende naturvidenskabelige analyser af miljøets tilstand. Bjerre (2012) argumenterer dog for, at denne kritik også kan komme fra "det økologiske selv" som Arne Næss omtaler. De tidligere kritikker der blev rettet mod kapitalismen, bundede i en idé om, at menneskets 'ego' skulle føle sig moralsk tilpas f.eks. gennem donation til miljøorganisationer eller humanitære formål. Men selvet i Næss' udlægning (som redegjort for i Bjerre, 2012) bekæmper ikke miljøødelæggelser, fordi det bekymrer sig uselvsk om udryddelsen af arter i regnskoven, men fordi selvets mulighed for overlevelse står i direkte forbindelse med klimakrisens effekter. Derfor er den økologiske kritik i dag radikalt anderledes end tidligere. Tidligere kritikker kunne nemmere inkorporeres i kapitalismens system, fordi de fokuserede på holdninger, moralske problematikker og værdier, der ikke var livsvigtige.

⁵ Kritikken som Bjerre påpeger, referer til Chiapellos tidligere version af samme økologiske kritik.

Den nye økologiske kritik bliver derimod alvorlig, fordi den udspringer af kritikerens egne meget påtrængende krav. 'Deep ecology' som Næss (1989) advokerer for, er altså ikke en etik, men en ændring af vores ontologi – altså hvordan vi opfatter og konstruerer verden. Deep ecology-bevægelsen er en stræben efter identifikation med naturen, hvor mennesker ses som integreret i naturlige processer (Rothenberg, 1989). Hvis vi oplever denne form for identifikation med omgivelserne, opstår der dermed også en stærkere fornemmelse for den klimakrise vi står overfor, og hvor afgørende en ændring af vores handlemåder er. Selvrealisering handler for Næss (som redegjort for i Bjerre, 2012) ikke om et snævert 'ego' der fokuserer på æstetiske og moralske problematikker ved klimakrisen, men om at opleve en samhørighed med alt levende. Bjerre (2012) påpeger, at den nye økologiske kritik tager udgangspunkt i 'Selvets' mulighed for overlevelse, hvor de tidligere kritikere kom fra 'massen' og 'egoet', og derfor langt fra er ligeså stærke som den nye kritik. Selvet sætter os i forbindelse med alt andet i verden, mens egoet kun tænker på det, der angår sig selv. Der må altså være en sans for det 'akutte', hvis den økologiske kritik skal kunne medvirke til at kræve forandringer i det kapitalistiske system. Så længe kritikken baserer sig på værdier, kan kapitalismen nemmere inkorporere kritikken, men hvis den i stedet baserer sig på en fornemmelse for nødvendighed, bliver den en magtfuld udfordring til det kapitalistiske system (Bjerre, 2012, s. 234-235).

Dette afsnit har altså redegjort for Chiapellos (2013) udlægning af de forskellige kritikere, der har været rettet mod kapitalismen, og hvorfor den økologiske kritik er grundlæggende anderledes end de tidligere, da den udfordrer kapitalismen helt grundlæggende, fordi det nu er blevet et spørgsmål om, om der kan opretholdes liv på planeten, hvis det kapitalistiske system får lov til at fortsætte sin dominans. Der er samtidig redegjort for Chiapellos (2013) argumentation for, hvorfor den økologiske kritik står stærkest hvis den fokuserer på naturvidenskabelige og faktuelle termer, da klimaforandringerne drejer sig om reelle ressourceudtømmelser og ikke værdibaserede og æstetiske bedømmelser. Samtidig er der, med udgangspunkt i Bjerre's (2012) artikel, redegjort for, hvordan Næss' begreb om 'det økologiske selv', kan forstås som værende grundlæggende integreret i omgivelserne, hvilket fremmer en ny form for fornemmelse for akuthed hos individet, hvor klimaforandringer dermed forstås som en reduktion af individets mulighed for selvrealisering og overlevelse.

Næste afsnit vil gå ind i en analyse af, hvor Chiapello og Sagoff er forskellige, hvilke natursyn de begge to synes at have (med udgangspunkt i Fink, 2003), og hvad betydning dette har for bæredygtig udvikling.

7. Sammenstilling af Chiapello og Sagoffs natursyn

I forhold til hvad denne afhandling har beskrevet at bæredygtighed går ud på – som en balance mellem at sikre fremtidige ressourcer men også muligheden for et godt liv for mennesker – er det i det foregående blevet redegjort for delte meninger om, hvilken rolle kapitalismen og økonomisk værdisætning har for muligheden for bæredygtig udvikling. Nogle teoretikere argumenterer for, at økonomisk vækst er en vigtig social værdi, da tilfredsstillelse af præferencer er et socialt gode, mens andre mener, det er essentielt at finde frem til en ny opfattelse af retfærdighed, der har baggrund i en mere etisk opfattelse af "det gode". Selvom der under det kapitalistiske system kan være positive effekter i form af forbedret levestandard, mere effektiv produktion og større tilgængelighed af produkter, er der blevet argumenteret for, hvorfor det er nødvendigt, at der sker en grundlæggende ændring i kapitalismens struktur, hvis vores livsgrundlag skal kunne bestå (Sagoff 1988, Chiapello, 2013). Indenfor disse to perspektiver er der dog grundlæggende uenighed omkring, hvordan denne bæredygtige udvikling mest hensigtsmæssigt skal ske. Sagoff (1988) er af den overbevisning, at vi har et moralsk ansvar overfor de næste generationer til at bevare naturens æstetiske og kulturelle værdi, og at miljøforkæmpere i højere grad bør forsøge at italesætte naturens intrinsiske værdi, og fokusere på de moralske grunde til at bevare den. Dette indebærer en afvisning af, at tale om naturen i økonomiske og instrumentelle termer, da det fordrer et perspektiv på naturen, som taler til menneskers forbrugerside. Ved at opregne naturens værdi i økosystemydelse, bliver vi socialiseret til at se naturen som et materielt 'produkt', og derved bliver det sværere at finde frem til nogle fælles værdier og idealer, som man som samfund har grund til at stræbe efter, og som ikke blot grunder i jagten på materiel nydelse og nytteværdi.

Chiapello (2013) argumenterer også for, at der kræves en grundlæggende forandring af det kapitalistiske system, men på en radikalt anden måde end den Sagoff (1988) advokerer for. For hende er det essentielt, for at skabe en ændring af den kapitalistiske struktur, at der fokuseres på det naturvidenskabelige grundlag for menneskernes overlevelse. Det er ikke længere vores idéer om, hvad der udgør æstetiske og kulturelle værdier, der betyder noget, da klimaudfordringerne helt grundlæggende handler om muligheden for vores overlevelse. Derfor er der altså en styrke i, for miljøforkæmpere, at sætte fokus på de naturvidenskabelige pointer, og fremdrage hvordan den kapitalistiske struktur ikke længere kan levere fundamentet for en opretholdelse af menneskers livsvilkår. Chiapello (2013) fremdrager en løsning, hvor den sociale kritik og den økologiske kritik arbejder sammen om at underminere det kapitalistiske system og skabe en ny struktur, da disse kritikker på mange områder hænger sammen.

Gennem Chiapellos (2013) udlægning af den økologiske kritik, og de argumenter hun finder mest rationelle at benytte i modbevægelsen mod klimaforandringerne og en samfundsstruktur der

grundlæggende er kapitalistisk, fremkommer der et natursyn der overvejende synes at være det, som Fink (2003) ville beskrive som 'det fysiske'. Det fysiske er overordnet en opfattelse af naturen, der svarer til en naturvidenskabelig beskrivelse, hvor naturen opfattes som de materielle ressourcer, der forefindes ude i verden. Dette perspektiv synes at være overvejende instrumentalistisk, og i strid med Sagoffs syn på naturen.

Som Næss (1989) påpeger, kan der ligge en fordel i, at vi tydeliggør vores ontologiske ståsted før vi diskuterer etiske spørgsmål, da en tydeliggørelse af forskellige ontologier kan bidrage til en afklaring af forskellige holdningers etiske grundlag. Man kan opleve virkeligheden meget forskelligt, og derfor er det essentielt at fremdrage disse opfattelser, for at kunne komme til en fælles forståelse. For ham er oplevelsen af samhørighed med naturen af afgørende betydning for at kunne påvirke mennesker til at begribe det nødvendige i at ændre vores handlemåder. Næss' (1989) begreb om naturen synes altså at være det, Fink (2003) betegner som 'det hele', hvor naturen opfattes som alt, der eksisterer, altså som hele verden, hvor mennesket bør opfattes som en integreret del af denne verden, for at kunne fornemme det akutte i klimaforandringerne og den fare, de udgør for selvets overlevelse. Selvom Næss (som redegjort for i Bjerre, 2012) argumenterer for, at en fornemmelse for det 'økologiske selv' er en vigtig del i bekæmpelsen af klimakrisen, lader det dog til, at han ikke ville være enig i Chiappellos (2013) stærke fokus på naturvidenskabelige og økonomiske termer.

Næss (1989) argumenterer, mere i overensstemmelse med Sagoff (1988), for at en ordentlig debat omkring miljøet nødvendiggør en eksplicitering af forskellige værdiprioriteringer. Miljøforkæmpere bør, i Næss' (1989) optik altså fokusere på tydeligt at udtrykke stærke værdier og normer, der er svære at afvise. Umiddelbart synes Næss (1989) altså at være en slags syntese af Chiapello (2013) og Sagoffs (1988) divergerende synspunkter. Det er essentielt at starte med, at blive enige om vores dybe samhørighed med naturen, gennem diskussioner omkring vores ontologiske orientering af naturen, hvor man f.eks. kan tage udgangspunkt i de naturforestillinger som Fink (2003) drager frem. Dette er for Næss (1989) vigtigt for at kunne fremdrage grundlaget for de etiske holdninger, vi besidder. Men for at afværge forestående miljøkatastrofer, må der også ske et skift fra diskussioner omkring miljøet, der er dybt fakta-afhængige, til diskussioner der ligger vægt på værdier og prioriteter. For Næss synes disse værdier at grunde i en tættere forbindelse med naturen, ved at genfinde vores forbundethed med den. Derfor bør miljøforkæmpere have fokus på, hvad der prioritetsmæssigt betyder noget for menneskers overlevelse, samtidig med at der diskuteres i værdimæssige termer.

Gennem Sagoffs (1988) argumentation fremstår det som om, han ser menneske og natur som opdelt, men at der stadig skal fokuseres på, at prioritere naturens *intrinsiske* værdi og sikres, at der er natur tilbage til de næste generationer, fordi det er et moralsk og kulturelt ansvar. Umiddelbart

forekommer det altså, at Sagoffs (1988) natursyn overvejende er en blanding af det Fink (2003) kalder 'det uberørte' og 'det vilde'. Dette er en forestilling om naturen, hvor naturen er adskilt fra mennesket, og opfattes som natur, der er forholdsvist upåvirket og udyrket af mennesker, f.eks. bjerge, ørkener og skove. For Sagoff (1988) er der ikke fokus på den tætte samhørighed med naturen, som Næss (1989) lægger vægt på. Der synes i stedet at være en opdeling af mennesket og naturen, hvor naturen dog ses som vigtig at bevare i sig selv, hvor mennesker bør opfordres til at begribe dens intrinsiske værdi. Selve opdelingen mellem natur og mennesker kan altså fornemmes i Sagoffs (1988) perspektiv, men naturen må dog stadig ikke opfattes som materielle ressourcer, der skal bevares, blot fordi der skal være 'nok' til fremtidige generationer. I stedet skal der altså fokuseres på vores moralske *ansvar* for at kunne viderelevere noget natur og nogle værdier omkring naturen, der er de næste generationer værdigt. Det er, for Sagoff (1988), de fælles idealer vi som menneskehed skal fokusere på at udvikle.

Sagoff (1988) går ind og diskuterer, hvilken betydning denne her kapitalistiske tankegang har for bæredygtig udvikling – den fremmer et instrumentalistisk syn på naturen, og et syn på at det er ekstrinsiske goder, der er vigtige for vores liv og kan gøre os lykkelige. Den kapitalistiske struktur der efterhånden ligger til grund for de fleste samfund, samt økonomers fokus på at måle nytte og velfærd i WTP har bidraget til det instrumentalistiske syn på naturen og samtidig fremmet et skel mellem forbrugerinteresser og borgerinteresser, som Sagoff (1988) påpeger tilstedeværelsen af. Der har dog været for stort fokus på kun forbrugersiden, hvor man måler på de ting, som mennesker er villige til at betale for, og derigennem tilskriver det værdi. Men borgersiden af mennesket kan i mange situationer handle imod egne forbrugerinteresser, og derfor er det umuligt at sige noget om, hvad den enkelte borger finder moralsk værdi i. På den ene side forekommer altså en egeninteresse i at skabe et bedre liv for os selv, mens der på den anden side figurerer et etisk perspektiv, hvor vi også bekymrer os om det fælles gode, heriblandt hvordan vi forvalter naturen. Det er det etiske perspektiv som Sagoff (1988) gerne vil fremme, hvilket altså kræver, at der ikke bliver diskuteret i økonomiske og materielle termer, men derimod i moralske og værdimæssige. Det er nemlig disse idealer, der skal overbevise borgeren om, at han/hun skal handle bæredygtigt i fællesskabets interesse.

Chiapello (2013) fokuserer derimod på, at kapitalismen som system ikke kan blive ved med at overleve, hvis ikke den økologiske kritik bliver taget seriøst. Det er et fundamentalt overlevelsesperspektiv der gennemtrænger hendes syn på naturen, og der er derfor ikke brug for værdier og æstetiske præferencer. Det handler simpelthen om vores mulighed for overlevelse, og hvis man vil beskytte miljøet, må man fokusere på at tale i naturvidenskabelige vendinger, heriblandt gerne materielle og økonomiske termer, hvis det kan få virksomheder til at betale for de skader, de forvolder naturen gennem deres produktion (Chiapello, 2013).

Chiapello (2013) fokuserer desuden meget på, at den sociale og økonomiske kritik skal forenes, da en virkelig bæredygtig løsning må tage stilling til begge punkter, da der umiddelbart synes at være inkompatible uoverensstemmelser mellem disse kritikker. Blandt andet at der i miljømæssige debatter ofte ikke tages stilling til de sociale problemer, der kan opstå ved at omlægge landbrug eller frede naturområder. Økonomisk vækst opfattes desuden positivt i den sociale kritik, da det kan lede til bedre levestandard – mens vækst for den økologiske kritik betyder ressourceudtømmelse og overforbrug. Hvis de to kritikker skal kombineres, kræver det derfor en drastisk forandring i idéen om vækst. For Sagoff (1988) er det derimod ikke nødvendigt at fokusere på at fordømme den teknologiske fremgang eller hævde, at der ikke er ressourcer nok til fremtidige generationer. Der skal i stedet være et moralsk formål med at leve bæredygtigt. Chiapello (2013), derimod, er af den opfattelse at vi står overfor en krise, hvor vi ikke har mulighed for at opretholde os selv som art, og derfor er det *nødvendigt* at fremdrage videnskabelige beviser på klimaforandringerne og tale i instrumentelle termer, der bevirker, at folk får øjnene op for vores afhængighed af økosystemydelsernes funktion.

I forhold til kernen i begrebet 'bæredygtighed', som at finde en balance mellem at sikre fremtidige ressourcer, men samtidig 'det gode liv' for mennesker, synes der på den ene side at ligge en idé om en bevarelse af de ekstrinsiske naturlige ressourcer til menneskers overlevelse. Dette forekommer overvejende at være et utilitaristisk perspektiv, hvor der fokuseres på at fremme det største antal menneskers mulighed for overlevelse. På den anden side er et perspektiv, der forsøger at fremdrage naturens intrinsiske værdi, hvor 'det gode liv' for mennesker er at være en del af naturen og nyde dets "under", samtidig med at man fokuserer på de moralske grunde til at bevare naturen. Dette forekommer derimod at være et dydsetisk perspektiv, hvor man må afklare, hvilke af fællesskabets værdier, man skal videreføre i sin bestræbelse på et godt liv i overensstemmelse med bæredygtige idealer.

Der ligger, ifølge Hamilton (2002) nogle instrumentalistiske overbevisninger omkring vores omverden til grund for den klimakrise verden står overfor nu, og miljøforkæmpere kan være en del af løsningen, hvis de bidrager til et skift i verdensopfattelsen, og har mere fokus på den etiske dimension af disse spørgsmål end den økonomiske. I nogle situationer kan der være fornuft i at bruge instrumentalistiske og antropocentriske argumenter, men Hamilton (2002) er overordnet enig med Sagoff (1988) i, at miljøforkæmpere kunne stå meget stærkere, hvis de i stedet fokuserede på at ændre de moralske principper, der ligger til grund for vores forhold til den naturlige verden.

På den anden side tenderer vi til at undervurdere værdien af ren luft og vand. Som en konsekvens deraf lader vi virksomheder udsende forurening ud i vandet og luften, som indebærer en påvirkning af et stort antal mennesker. Men omkostningerne for alle disse mennesker bliver ikke betalt af dem, der

forurener – det er samfundet, der afholder den udgift. Der er altså mennesker, der har svært ved at trække vejret pga. luftforurening, imens firmaer tjener penge på at udlede denne forurening gennem deres produktion. Hvis man derfor værdisatte disse ressourcer, så ville firmaerne kunne pådrage sig ansvaret for at kompensere for forringelsen af luftkvaliteten, sundhedshjælp til de ramte eller en reduktion af forureningen, så den ikke nåede ud i samfundet. At få firmaerne til at betale for skaderne de forvolder på økosystemydelse ville måske bidrage til en større værdsættelse af naturen, hvor naturens uundværlighed for funktionen af det kapitalistiske markedssystem, ville blive tydeliggjort (Chiapello, 2013). Samtidig er der forskning der tyder på, at det kunne have en positiv effekt på biodiversiteten og økosystemydelse, hvis man åbnede for muligheden for at beskytte forskellige naturområder gennem nationale investeringer (Schirpke, Marino, Marucci & Palmieri 2018, Holzman 2012).

Derfor synes der at være en fordel i at kombinere de to kritikker. Sagoffs bog er fra 1988, og på det tidspunkt var der ikke et ligeså massivt et fokus på den overhængende fare for ressourceudtømmelse, massive CO₂-udledninger og klimaforandringer, som der er i dag. Derfor giver det mening, at han argumenterer for, at det ikke er den mest centrale prioritet, at påpege manglen på ressourcer eller de naturvidenskabelige fakta, som ligger bag klimaforandringerne, men at man fokuserer på moralske argumenter, hvis man vil fremme bæredygtighed. Chiapellos artikel er fra 2013 og måske mere relevant for nutidens situation. Der er i dag, 25 år efter Sagoffs bog, et større fokus på den uoverensstemmelse der foreligger mellem vores massive forbrug og de tilgængelige ressourcer (Rockström et al., 2009). Derfor kan der også at være en fordel i, at formulere sig i apokalyptiske naturvidenskabelige scenarier, der sætter fokus på behovet for en grundlæggende ændring af det kapitalistiske system, med begrundelse i muligheden for menneskets og jordens overlevelse. Men at fremme et øko-socialt system med udgangspunkt i biovidenskabelige og økonomiske argumenter for, at verden ikke kan fortsætte som hidtil, gør ikke automatisk et samfund bæredygtigt. Chiapello (2013) påpeger ikke konkrete metoder til, hvordan man skal administrere og tage sig af økosystemer, eller hvordan ressourcer skal anvendes, ej heller hvordan man som individ skal forholde sig til klimaforandringerne (bortset fra med en dyb frygt for at menneskers livsgrundlag snart forventes at smuldre). Det er måske her Sagoffs (1988) perspektiv kan bidrage med en mere dydsetisk tilgang, hvor man som aktør bør fokusere på at handle efter moralske værdier, som man som samfund har fundet frem til i fællesskab.

Begge perspektiver har altså hver deres rationelle argumenter i kampen for en mere bæredygtig fremtid. Men hvordan fremmes den bæredygtige handlen bedst? Chiapellos (2013) perspektiv fokuserer på *nødvendigheden* ved at handle anderledes, men uddyber altså ikke hvordan. Sagoffs (1988) perspektiv lægger mere vægt på dyderne, og hvordan vi skal handle moralsk med udgangspunkt i fællesskabets interesser. Måske der her ville være en fordel i at gå tilbage og kigge nærmere på Sagoffs

(1988) opdeling mellem borger- og forbrugerperspektivet, og med udgangspunkt heri finde frem til en måde, hvorpå forbrugersiden af mennesket blev neddæmpet, og borgersiden blev stimuleret. Som redegjort for, så kan den kapitalistiske struktur og fokuset på WTP, være en del af at fremme et instrumentelt perspektiv på naturen, som tilskynder til egoistiske forbrugeorienterede interesser. Næste afsnit vil derfor tage udgangspunkt i en detaljeret analyse af, hvordan disse dyder, der fokuserer på fællesskabets interesse, bedst kan oparbejdes. Dette kan medvirke til at fremdrage en løsning på, hvordan vores etiske handlen kommer mere i forgrunden.

Der vil altså blive taget udgangspunkt i to teoretikers syn på virksomheder og arbejdsformer, og redegøres for, hvorfor arbejdspladsen kan være et relevant sted at starte, når der fokuseres på at oparbejde de dyder, der kræves, for at undgå et for stort fokus på ekstrinsiske goder, da det kan lede til, at vi negligerer andre former for dyder, der er essentielle for bæredygtighed og det gode liv.

8. Virksomheders ansvar og oparbejdelsen af dyder

Dette afsnit vil redegøre for Macintyre (1984) og Nyengs (2006) syn på virksomheders funktion og ansvar i det kapitalistiske samfund. Der redegøres for, hvordan virksomheder kan opfattes som en uhensigtsmæssig struktur at oparbejde moralske dyder i, da virksomheders konkurrencementalitet og fokus på eksterne goder bidrager til en vedligeholdelse af det kapitalistiske system. Dette vil bidrage til at tydeliggøre, hvorfor virksomheder kan ses som værende i konflikt med idealet om bæredygtighed, forstået som balancen mellem menneskets ambitioner om et godt liv på den ene side og naturens begrænsede ressourcer på den anden. Samtidig redegøres der for, hvordan et større fokus på målet med økonomisk vækst og en offentlig debat af virksomheders ansvar, kan bidrage til en forening af fælles idealer, der er grund til at efterfølge som samfund og individer.

Dette første afsnit vil redegøre for Macintyres (1984) begreb om dyder, og hvorfor det, ifølge ham, ikke er muligt at oparbejde dyder i en virksomhed. Macintyre (1984) argumenterer for, at dyder er essentielt for det gode liv⁶. For at oparbejde dyder, kræver det at man engagerer sig i en samarbejdende praksis. Ved 'praksis' forstår Macintyre (1984) en samarbejdende menneskelig aktivitet, hvis goder bliver realiseret gennem et forsøg på at opnå de kvalitetsstandarder, som er passende og definerende for den aktivitet. Dette resulterer i, at menneskers evne til at opnå dygtighed bliver udvidet. Interne goder karakteriseres altså ved deres immaterialitet - det er glæder, der stammer fra at udføre

⁶ Macintyres opfattelse af dyder kan fortolkes som værende eudaimonistisk, da det gennem hans argumentation bliver tydeligt, at det højeste gode for mennesket er lykke, og samtidig er det gennem udførelsen af etiske handlinger, at lykken fremmes. Dyderne er derfor en nødvendig betingelse for at leve et vellykket liv.

en form for praksis. Det er samtidig at udføre sit håndværk, ikke kun for produktets skyld, men for at den, der producerer, videreudvikles gennem sit håndværk (Macintyre, 1984, s. 187).

Praksissens interne goder kan altså kun identificeres og opnås ved at indgå i den specifikke form for praksis. Interne goder er også karakteriseret ved, at de som oftest kommer hele det samfund til gode, hvori praksissen udføres. Eksterne goder bliver derimod karakteriseret som økonomisk rigdom, materielle goder og den prestige, status og magt man kan opnå derigennem, og der findes alternative måder (og praksisser) hvorved man kan opnå disse goder. Eksterne goder er desuden karakteriseret ved at være et enkelt individs ejendom. Disse goder er derfor et konkurrenceelement, som kan indebære vindere og tabere. Det er virksomheders fokus på *eksterne* goder, der ifølge Macintyre (1984) diskvalificerer dem som en praksis. En dydig praksis burde ikke have et eksternt økonomisk mål, men et internt (Macintyre, 1984).

Hvis man vil oparbejde dyder, skal man altså ikke fokusere på eksterne goder, men på at oparbejde dyder i en specifik praksis. Virksomheder fokuserer på tilegnelsen af penge og materielle goder, og samtidig er de struktureret efter magtforhold og en distribution af penge og status som belønninger. En konkurrenceøkonomi kræver, ifølge Macintyre (1984), fokus på eksterne goder for at overleve, og derfor er der ikke plads til dyder. Kapitalistiske virksomheder fordriver altså dyderne. Det medfører, at individualisme, begærlighed og markedsværdier bliver bærende for de sociale omstændigheder i virksomhederne (Macintyre, 1984). Dette er i tråd med Sagoffs (1988) argumentation omkring, at et stort fokus på eksterne goder kan føre til en instrumentalistisk tankegang, hvor man overser de moralske grunde til at bevare naturen, og i stedet har fokus på at tjene penge, der kan bruges på materielle goder.

Ifølge Macintyre (1984) hører der dog mere til kernen af dyder, end der kan udpensles gennem praksisser: Dydernes udstrækning går udover de praksisser, de i første omgang bliver defineret i kraft af og er mangelfulde uden en henvisning til et *helt* menneskeliv, der kan ligge til grund for en måde at stille dyderne hierarkisk op. Moderniteten ser derimod mennesket som opdelt i forskellige roller, hvilket vanskeliggør muligheden for at forestille sig et individuelt liv som et samlet hele. Samtidig bliver handlinger også opfattet som noget der kan adskilles, fremfor en del af et hele. Dog bliver vi, ifølge Macintyre (1984), nødt til at indse, at handlingers karakter stammer fra et større narrativ. Vi kan altså ikke se helheden af et menneskeliv, hvis vi deler et liv op i roller eller separate episoder. At opfatte et individ som opdelt i roller indebærer, at man mister blikket for den sociale baggrund, der er essentiel for dydernes funktion. Men vores handlinger er konstant begrænset af det faktum, at vi altid lever med en social baggrund, samt den tid og sted vi er født i. Derfor må dyder altså forstås i et større narrativ (Macintyre, 1984)

Mennesker finder frem til meningen med livet, gennem de historier vi er en del af. Vi har derfor *brug* for en historie, og en form for enhed i vores karakter, for at være bevidst om, hvilke handlinger vi må vælge i forskellige situationer i vores liv (Macintyre, 1984, s. 217). At finde ud af hvad det gode er, er at spørge, hvordan man bedst udlever den enhed. Der bliver altså nødt til at være en delvis opfattelse af, hvad ens formål er, for at der kan være en start på en søgen efter det gode. Det er i denne søgen efter "det gode", at vi har mulighed for at opstille goder hierarkisk. Dyderne gør det altså muligt at opnå det interne gode i praksisser, og fastholder os samtidig i vores søgen efter det gode, som vil forsyne os med selverkendelse og øget viden om, hvad 'det gode' er (Macintyre, 1984).

Desuden, argumenterer Macintyre (1984), kan vi ikke søge efter det gode kun individuelt. Vi griber vores omgivelser an som bærere af en social identitet, og har nogle partikulære roller vi fungerer i. Disse omstændigheder arver vi nogle forpligtelser og forventninger fra, hvilket er med til at udgøre ens moralske udgangspunkt (Macintyre, 1984). Derfor bør man finde sin identitet gennem de fællesskaber man er en del af. Søgen efter det gode bliver udført i en kontekst, som er defineret af de traditioner, man er en del af, og det gælder både i forhold til praksissers interne goder og et individs individuelle søgen. Derfor er det essentielt at have en fornemmelse for de traditioner, man tilhører. Hvad der derfor er bedst for et individ i en specifik situation, afhænger af den historie, der giver enhed til et liv (Macintyre, 1984).

Den norske økonom og filosof Frode Nyeng (2006) ræsonnerer i samme tråd, og argumenterer for at vores kilder til moralske handlinger grunder i praksisnære konventioner, anekdoter og fortællinger. Ethiske værdier opstår altså ved, at vi referer til et fællesskab og de intentioner som spejler holdninger i det fællesskab, man er medlem af. Men Nyeng (2006) har dog ikke samme opfattelse af en klar disharmoni mellem virksomheder og etik, som Macintyre (1984) synes at have. Eftersom virksomheder er det fællesskab, individer ofte er en del af, argumenterer Nyeng (2006) i stedet for, at der lægges vægt på, *hvordan* samfundets værdidebat kan rykke ind i virksomhederne. Det kan derfor argumenteres, at han har en lidt blødere opfattelse af sammenhængen mellem virksomheder og etik, hvor det umiddelbart synes, at de godt kan kombineres (Nyeng, 2006).

Nyeng (2006) påpeger, at der ligger et stort fællesskab til grund for samfundsansvaret, som holdes oppe af den økonomiske værdiskabelse, der foregår i virksomhederne. Man bidrager som lønarbejder til dette fællesskab gennem betaling af skat til diverse offentlige ydelser, der er til fordel for fællesskabet. Men denne økonomiske værdiskabelse synes samtidig at stille præmisserne for vores dominerende tankesæt, hvor fokuset på velfærd og retten til frit forbrug kommer til at bestemme samfundets værdisætning (Nyeng, 2006).

Målet i de fleste virksomheder er at effektivisere en handling mod et (økonomisk) mål. Men dette forudsætter en form for mere primær etik ifølge Nyeng (2006): at man reflekterer over de former for praksis, hvis mål er selve praksissens udførelse, som også Macintyre (1984) påpeger. Hvis et samfund skal værne om det, som borgerne finder værdifuldt, kan det ikke basere sig på en økonomi, som går ud over folks evne til at finde og nyde dette værdifulde på deres egne præmisser. Den frihed må forankres i nogle symbolske ressourcer, hvor hvert individ har nogle forudsætninger, som gør det muligt at sætte sig mål, som ikke stopper med at betyde noget, når de er nået (Nyeng, 2006).

Disse mål kunne altså bunde i de goder som Macintyre (1984) betegner som 'intrinsiske goder', hvor man som lønarbejder ikke blot fokuserer på at tjene penge til at opnå materielle goder, men faktisk udvikler og forbedrer sig gennem sit arbejde, og derigennem finder værdi i arbejdet. Økonomiske argumenter om at nationens konkurrenceevne måske svækkes, hvis lønarbejdere går ned i timer, må ikke gå forud for de dybere værdiargumenter om, hvad vi lever og føler ansvar for. Det er en forudsætning for det liberale samfund, at der stilles krav til en begrundelse af værdistandpunkter. Så længe at konkurrence er det princip, der guider økonomiske handlinger, så vil rummet for etisk refleksion forblive trangt (Nyeng, 2006). Derfor kunne det altså være en fordel, ifølge dette perspektiv, hvis man i virksomheder tog ansvar for at bidrage til medarbejdernes udvikling, ved at finde frem til fælles idealer man i virksomheden arbejdede frem mod, og ikke blot fokuserede på en forøgelse af profit.

Det er vigtigt at reflektere over substantielle værdier, glæder og nydelser for at kunne etablere et grundlag for retfærdiggørelse og begrænsning af væksten. En basis for en sådan kritik, kan findes i egeninteresse og livsnyderi, hvor vi sætter spørgsmålstejn ved det paradoks, der ligger i, at vores arbejde for at skaffe penge til at nyde livet ligger beslag på så meget af vores tid, at der ikke bliver *tid* til at nyde livet (Nyeng, 2006). Nyeng (2006) foreslår, at man kunne nedsætte arbejdstiden med hensigten om at øgningen i fritid ville være rimelig ift. nedgangen i produktivitet. Dette ville være en ikke-økonomisk værdirealisering. Der bliver altså nødt til at være en udfordring af vores tanke-sæt, som gør at vi kan lede efter alternativt livsindhold til det, som følger af akkumulationstvangen i det økonomiske system (Nyeng, 2006).

Virksomhedsansvaret er, ifølge Nyeng (2006) ved at degradere, fordi de økonomiske aspekter presses frem på bekostning af de ikke-økonomiske, hvor de i stedet bør ses som en del af dem. Disse to aspekter kan ikke skilles fra hinanden. Virksomheders samfundsansvar må knyttes til begreber om menneskelig integritet og værdibaseret selvrespekt hos den enkelte medarbejder. Økonomiske vurderinger kan ikke ligge til grund for ansvarlighed, da ansvar må baseres på en bevidstgørelse af vores samlede sociale værdiurdering og visioner. Disse visioner skal opstå i et kommunikativt fællesskab, som sætter individet i stand til at se sit arbejdsliv i et større perspektiv. For at virksomhedsetik skal

være fornuftig, bliver der derfor nødt til at være fokus på de grundlæggende mål med den økonomiske vækst, samt kerneværdier og etiske idealer i virksomheden (Nyeng, 2006).

Virksomheders samfundsansvar bør også tænkes som en del af et meningssøgende hverdagsliv, og man bør starte med individet, sådan som det orienterer sig helhedsmæssigt ud fra sin situation (Nyeng, 2006). Økonomisk handling bør altså ses som en del af meningsskabende processer, der ikke kan isoleres fra resten af livet. Dette er i tråd med Sagoffs (1988) idé om, at der fra samfundets side ikke blot skal fokuseres på at tilfredsstille forbrugerens interesser, da mennesker i lige så høj grad er bærere af aspekter, som kan agere etisk *på trods* af egoistiske behov. I dette helhedsperspektiv bør virksomheders sociale ansvar begrundes i noget langt større end økonomisk effektive handlinger, og rettes mod ansvar for vores levevilkår (Nyeng, 2006).

Macintyres (1984) argumentation drejede sig om umuligheden ved en kombination af virksomheder og etik, fordi kapitalistiske virksomheder fokuserer på eksterne goder og begær, mens etik derimod opstår, når man fokuserer på at dygtiggøre sig selv gennem praksisser, og samtidig forsøger at bidrage til fællesskabets interesser. Nyeng (2006) kan dog tilføje noget til dette perspektiv, da han forsøger at fremdrage, hvordan en større etisk refleksion kan bidrage til en udvikling af virksomheders samfundsansvar. Dette ansvar kræver dog, at virksomheder har fokus på at skabe balance mellem økonomiske og ikke-økonomiske aspekter. F.eks. ved at være modtagelig overfor ønsker om, at man som medarbejder vælger at gå på deltid, eller ved at fokusere på at fremme fælles idealer i en virksomhed, som medarbejderne kunne finde en værdi i, og være tilfredse med at efterfølge. Dette ville være en værdirealisering, der ikke er møntet på konkurrence og økonomisk vækst, men derimod på et ansvar for menneskers udvikling og levevilkår. Dette kunne bidrage til en større sammenhæng mellem menneskers oparbejdelse af dyder i et fællesskab og fokuset på, hvad der ville være fornuftige og realistiske mål at forfølge som samfund.

Der er i dette afsnit er redegjort for, hvordan virksomheder er grundlaget for en stor del af de fællesskaber vi finder vores moralske identitet gennem. Fællesskabet i virksomheder kan være præget af individualisme og begærlighed, hvilket umiddelbart synes at være skadelige værdier for bæredygtig udvikling og det gode liv. Derfor er der yderligere redegjort for, hvorfor det kan være nødvendigt at samfundets værdidebat rykker ind i virksomhedsetikken, hvis der skal kunne oparbejdes fælles værdier, man som samfund har grund til at stræbe efter. Dette kan være med til at ændre det dominerende økonomiske tankesæt, der synes at være blandt både virksomheder og medarbejderne.

Der vil i næste afsnit blive taget udgangspunkt i, hvad der kan føre til en følelse af fællesskab, der kan fungere som baggrund for at oparbejde et tættere forhold til naturen igen, og dermed ændre den

måde vi opfatter naturen og det gode liv på. Her vil der også blive lagt vægt på, hvordan dyder oparbejdes i fællesskab, kan have indflydelse på muligheden for bæredygtig udvikling.

8.1 Centrale praksisser som grundlaget for et nyt forhold til naturen

Dette afsnit vil redegøre for Thompsons (2010) argumentation for, hvordan bl.a. landbrug og madfællesskaber kan bidrage til en større fornemmelse for integration i naturen, og dermed give den helhed til et menneskes liv, som Macintyre (1984) og Nyeng (2006) påpeger vigtigheden af. Yderligere redegøres der for, hvordan det, gennem denne fornemmelse for helhed, kan blive muligt at udlede nogle bæredygtige idealer.

Som beskrevet tidligere, argumenterer Thompson (2010) for, at den forbrugsorienterede verden vi lever i, er et resultat af, at vi ikke længere lever i en verden med centrale praksisser, pga. forskellige teknologiske udviklinger der har medført en afskæring af vores indlejring i omgivelserne. Teknologiske fremskridt har medført, at der f.eks. ikke længere er behov for at mennesker dyrker deres egne grøntsager, eller at landmanden har direkte kontakt med jorden han pløjer. Derved kan den moralske tilknytning til natur og landets centrale plads i fællesskabet blive skubbet i baggrunden. Det kan føre til at menneskers fornemmelse af sted forsvinder og at fællesskaber bliver opløst (Thompson, 2010).

Thompson påpeger dog, at en 'madkultur' kan fungere som en erstatning af landbruget, som en moderne måde at finde et formål i livet. Ved at lære at lave og værdsætte mad, engagerer man sig i en række andre aktiviteter, f.eks. fællesskab, udvikling af kulinariske evner og en stærkere tilknytning til de lokale landmænd, der forsyner maden. Samtidig kan en sæsonmæssig fornemmelse af afgrøderne bidrage med en tættere forbindelse til naturen. Ifølge Thompson (2010) kan det at gøre mad til en central praksis derfor involvere dannelsen og vedligeholdelsen af et fællesskab. Det kan give moralsk mening til livet og forsyne os med aktiviteter, der giver mening og kohærens i vores liv.

Ifølge Thompson (2010) handler fællesskab om delte oplevelser. Gennem fælles oplevelser og diskussioner kan vi komme til en fælles forståelse af, hvad miljøetik indebærer eller skal kredse omkring (Thompson, 2010, s. 145). Disse aktiviteter kan samtidig bidrage til en opbyggelse af dyder, der har fællesskab som et centralt punkt. Vi kan opdage kilder til fællesskab gennem bl.a. madkultur. Der kan ligge en stærk oplevelse af social tilknytning indlejret i situationer, der involverer mad. Enormt mange sociale begivenheder er centreret omkring mad, men kan indebære meget forskellige former for interaktion og meningskabelse (Thompson, 2010). Thompson (2010) redegør for madkulturens fortid, som til dels har ført en form for identifikation mellem menneske og mad med sig. Dette kommer til udslag i et socialt lag, hvor man er fælles om at indtage den samme substans, og derfor også forestiller sig

som forbundet på et dybere niveau. Man bliver ét ved at spise det samme. Indtagelsen af mad, og de sociale begivenheder den ofte indtages i, kan medføre en stærk fællesskabsfølelse.

Der er altså hos Thompson (2010) en forståelse af fællesskab gennem praksisser, som muligvis kan være med til at sætte fokus på jordens bæredygtighed som grundlaget for sammenfletningen af vores fælles praksisser. Et miljømæssigt fællesskab kan opstå som et implicit resultat af de madvarer man er fælles om (Thompson, 2010). At være mere i forbindelse med oprindelsen af ens madvarer, kan bidrage til en tættere tilknytning til naturen. Næringen må ikke blive målet, og landet blot midlerne, hvilket kan sammenstilles med Macintyres (1984) argumenter for, at der ikke blot skal være fokus på eksterne goder, men på at oparbejde interne dyder gennem en fælles praksis.

Denne kultur kan også linkes til bæredygtige idealer. Ved at blive mere opmærksom på vores forbrug og hvor det stammer fra, får vi en større fornemmelse for naturens processer, samt de færdigheder der er lagt i forvaltningen af produkterne. Det kan lede til en større påskønnelse af maden og jorden, der nærer den. De små lokale forbindelser, grøntmarkeder, indkøb af lokale varer samt "madkulturen" kan ses som et modsvar til det kapitalistiske systems fokus på effektivitet, profit og materielt forbrug. Det industrielle system kan sløre madvarers oprindelse, ved at forarbejde dem så ekstremt, at de fremstår som kulturprodukter og ikke naturprodukter. Men vi kan gentænke vores menneskenatur frakobling ved at grave ned i dualismens kulturelle rødder, og overveje hvordan forskellige former for urbane og lokale madfællesskabers måder at søge mad på, kan være med til at underminere en indbildt menneske/natur opdeling (Thompson, 2010).

Et stort fokus på materielt forbrug som et livsstileideal, gennemtrænger efterhånden de fleste samfund. Flere studier har f.eks. beskrevet, hvordan shopping efterhånden er blevet en del af at definere ens identitet og ens identifikation med andre mennesker (Compeay, Monroe, Grewal & Reynolds 2016, Allen et al. 1999). Forfatteren Naomi Klein argumenterer i et interview for, at vi prøver at udfylde et tomrum gennem shopping, skabt af manglen på fællesskab. Hvis vi i stedet får opfyldt vores sociale behov igennem ægte former for fællesskaber, med en følelse af tilknytning, har vi derfor ikke behov for at shoppe (Barrington-Bush & Klein, 2014). Hun påpeger også, hvordan en fornemmelse for "sted" kan bidrage til en begyndende løsning på at slippe ud af kapitalismens dominans. Hvis man som miljøforkæmper forsøger at redde hele planeten, bliver verden nemt et 'skakbræt', hvor et CO2-udslip i Danmark kan opvejes af en CO2-kompensation i Ghana. Vi kan ikke redde hele verden, men vi kan fokusere på at beskytte vores egne steder. Lokale tilhørsforhold og aktiviteter kan bringe folk tættere sammen, og skabe et lokalt fællesskab, der arbejder sammen om at fremme bæredygtige idealer (Barrington-Bush & Klein, 2014).

Næss (1989) argumenterer i samme tråd for, at omgivelserne og vores geografiske tilhørsforhold er del af vores personlighed og vores rødder. Centralisering, effektivitet og øget mobilitet er med til at udviske disse grænser. At fokusere på økonomisk vækst kan føre til en ligegyldighed og meningsløshed i relation til ting, der er af grundlæggende betydning i ens liv, og man kan komme til at opfatte alt som midler til et mål. Men en etableret forbindelse til ens omgivelser, kan være med til at ændre ens syn på naturen til mere end blot midler, hvilket kan tilføre mening til ens liv. Vi skal leve i naturen, handle i den og gøre noget i den. Derved kan vi opnå en større forståelse af vores tætte integration i den. Når man opdager at omgivelserne (både naturen, mennesker og samfundet) ikke blot er til for at tilfredsstille egoistiske præferencer, men er medkonstituerende for hvem man er som person, er man på vej til at blive bevidst om sin samhørighed med alt andet levende i verden (Næss, 1989)

Gennem disse to afsnit er der blevet redegjort for, hvordan der kan argumenteres for at virksomheder er kilden til en stor del af de fællesskaber vi indgår i og samtidig finder vores moralske identitet gennem. Da virksomheders konkurrencementalitet og fokus på vækst kan synes skadelige for det gode liv og bæredygtighed, er der også redegjort for, hvorfor der derfor bør være et langt større fokus på at oparbejde en etik internt i virksomhederne, der kan bidrage med en form for fælles mål, som medarbejderne kan finde værdi i at efterfølge. Dette vil medvirke til, at virksomhederne vil kunne fungere som et fællesskab, der kan bidrage med en helhed til menneskers liv, hvorfra der kan udledes værdier og dyder, som individer kan tage udgangspunkt i, når de handler i andre situationer. Hvis der altså kunne skabes en større overensstemmelse mellem virksomhedernes samfundsansvar for at bidrage til at udvikle menneskers livskvalitet og værdigrundlag, hen imod værdier man som samfund havde grund til at efterleve, kunne det føre til, at den mere etiske borgerside af mennesket ville komme til at dominere menneskers handlingsgrundlag. Dermed kunne der måske blive skruet ned for det store fokus på vækst og materielt forbrug.

Kapitalismen forankrer sig nemt i individets søgen efter det gode og meningsfyldte liv, med løfter om at forbrug kan lede til lykke. At grave os ud af denne afhængighed, kræver at borgerne vågner op og ser kløften mellem deres fælles livsinteresser og det dominerende værdisystem. Dette kan blandt andet gøres ved at få en større fornemmelse for lokalt tilhørsforhold og fællesskab, som Thompson (2010) argumenterer for. En mulighed kunne altså være at fremhæve, hvordan madkulturen faktisk bidrager til en fornemmelse for fællesskab, da vi er fælles om at næres af den samme substans. Samtidig kan madkulturen skabe et tættere tilhørsforhold til naturen, gennem en større opmærksomhed på madvarers tilblivelse af den jord som vi lever på, og dermed skabe en mere direkte forbindelse til naturen. Dette kan måske bidrage til at få en ny fornemmelse for den 'akuthed' som Næss (1984) påpeger

at vi står overfor, ved at skabe et direkte link mellem menneskers overlevelse og vores afhængighed af, at jorden forsyner os med næring.

Begyndelsen af denne afhandling lagde vægt på, hvordan der blandt de fleste mennesker i dag synes at eksistere en dualistisk afskårethed fra naturen. Men Thompson (2010) fokuserer derimod på, hvordan vi kan forholde os til naturen på en moderne måde, og hvordan vi kan være i naturen uden at være imod naturen. At bruge naturen er ikke det samme som at udnytte naturen i hans optik. Vi kan stadig være en del af naturen som moderne mennesker gennem bl.a. en fælles madkultur. Denne madkultur er et eksempel på, hvordan man kan forstå en praksis som anti-dualistisk, og kan altså bidrage til at udviske den dualistiske naturtænkning.

Dog står der stadig et uafklaret spørgsmål tilbage: er et fokus på intrinsiske goder og moralske værdier på arbejdspladsen og nye former for fællesskabende praksisser nok til at nedtone forbrugersiden af os? Og vil vi altid tage de mest bæredygtige og moralske valg, hvis vi har en moralsk arbejdsplads og nogle stærke fællesskaber? Sandsynligvis ikke. Der synes stadig at være en diskrepans i selve bæredygtighedsbegrebet som ikke er løst: nemlig spændingsfeltet mellem menneskets ambitioner om at leve 'det gode liv' og naturens begrænsede ressourcer. Er det muligt at leve et godt liv, som stadig er bæredygtigt, og ikke har et stort fokus på forbrug af materielle goder? Næste afsnit vil tage udgangspunkt i dette spørgsmål, og undersøge om man kan leve et godt liv med begrænsede valg og mindre forbrug.

9. Et begrænset forbrug som grundlag for et godt liv og en ændring af det kapitalistiske system

Dette afsnit tager udgangspunkt i forslag til, hvordan vi kan opfatte bæredygtige idealer og en begrænsning af vores valg som noget positivt, der ikke går ud over vores trivsel og mulighed for livsudfoldelse, men faktisk kan bidrage til en større form for lykke og velvære. Dette vil bidrage til at klargøre, hvordan det er muligt at leve bæredygtigt uden en komplet fornægtelse af vækst, samt hvordan det er muligt for individer stadig at tage frie valg og leve et godt liv.

Geus (2013) argumenterer for, at et miljømæssigt ansvarligt samfund ikke kan eksistere uden en form for selvbeherskelse og en livsstil, der er mindre forbrugsorienteret, men at det sagtens kan foregå uden forringelse af livskvaliteten. Men hvordan udvikles denne bæredygtige levevis i en verden med begrænsninger? Og hvordan overbeviser man mennesker om, at de skal afvise en levevis præget af højt forbrug, når det er, hvad de er vant til? Geus (2013) argumenterer for, at vi som mennesker er nødt til

helt grundlæggende at sætte spørgsmålstejn ved vores livsstil, værdier og det forbrugerorienterede samfund. At leve mere klimavenligt kræver en ændring i normer, værdier og bestræbelser som mennesker og samfund.

Det kræver både stramme foranstaltninger for virksomhederne, men også for forbrugerne som skal internalisere alternative værdier og ansvarlige forbrugsvaner. Geus (2013) påpeger at individuelt forbrug er et stort dilemma i det moderne samfund, fordi der er opstået en form for umættelig lyst til at eje mere, selvom man ikke har brug for det, og denne onde cirkel fortsætter fordi man aldrig opnår et stadie af perfekt overflod, men hele tiden kan købe mere. Derfor er det af afgørende betydning, at der kigges på individuelle forbrugsvaner som bidragende til en stor del af klimaforandringerne. Der har indenfor vestlige samfund været tendens til at forbinde status og identitet med at eje forskellige goder, og højt forbrug bliver en måde at skille sig ud fra mængden på og formodes måske at være vejen til at opnå et lykkeligt liv. Friheden til at forbruge som mange gør i dag, er også et udtryk for den vestlige verdens idealer om menneskets grundlæggende ukrænkelige rettigheder til frihed og stræben efter lykke (Geus, 2013).

Der er dog research der peger på, at efter basale behov er dækket, så er sammenhængen mellem indkomst og glæde meget svag (Lucas & Dyrenforth, 2006). Faktisk kan der også være sammenhæng mellem det at være drevet af jagten på rigdom og statussymboler og en formindsket følelse af lykke (Dittmar, Bond, Hurst & Kasser, 2014). Det tyder altså på, at det ikke nødvendigvis er højere indkomst, der forøger menneskers tilfredsstillelse med deres liv. Derimod tyder det på at sundhed, en god social omgangskreds, retten til politisk deltagelse og decentralisering af regeringsmagten er en grundlæggende del af baggrunden for det, der fører til menneskers lykkefølelse (Sagoff, 1988). Derfor kan der argumenteres for, at det ikke giver mening at sammenkoble økonomisk vækst med noget der er ønskværdigt i søgen efter det gode liv, når først man har opnået en anstændig levestandard.

Der er blevet udformet en rapport af tænketanken Concito⁷ i samarbejde med psykologisk institut på Aarhus Universitet, som har undersøgt, om det er muligt at leve klimavenligt, uden at det går udover livskvaliteten. Gennem interviews med forskellige familier, der har valgt at leve bæredygtigt ved at handle indenfor nogle bestemte begrænsninger, er konklusionen, at mennesker godt kan leve et lykkeligt liv gennem en begrænsning af ens valg. Der argumenteres i rapporten for, at trivsel og klimahensyn langt fra udelukker hinanden, men tværtimod kan være forbundet med nærvær og meningsfuldhed. At leve mere simpelt og med en begrænsning af valg, kan altså medføre mange positive

⁷ Concito er en dansk grøn tænketank, der forsøger at sætte gang i den grønne omstilling ved at bygge en vidensbro mellem de grønne løsninger i Danmark og den globale grønne omstilling.

effekter, f.eks. at man får mulighed for at leve mere bevidst, tættere på naturen, og samtidig har mere tid og overskud til at nyde livet (Madsen og Nygaard, 2017).

Det er muligt at de uendelige valgmuligheder vi har, i realiteten ikke er med til at fremme vores lykke, men faktisk kan gøre livet sværere for os (Schwartz 2009, Salecl 2012). De mange muligheder for valg vi har i livet, kan føre til en fortrydelse af, at vi måske ikke har taget 'det bedste valg', hvilket kan lede til følelser af angst og skam. Vi kan dog afhjælpe denne byrde ved at prioritere vores mål i livet. I stedet for at maksimere sin nytteværdi, som standard økonomisk teori opfordrer til, burde der måske fremmes et større fokus på at søge efter det, der er "godt nok" i stedet for det "perfekte", da man altid kan søge efter noget der er "mere perfekt". Når man ikke lægger vægt på at anskaffe sig mere og mere materiel rigdom i jagten på lykke, men i stedet fokuserer sin energi på at være tilfreds med sine valg, kan man reducere de problemstillinger der kommer, af at stå overfor uendelige valgmuligheder, og samtidig leve mere bæredygtigt (Schwartz, 2009).

Der synes altså at ligge en frihed i den begrænsning af valg, som det kan kræve at leve bæredygtigt. Når vi har fået opfyldt vores basale behov, kan der altså fremmes en større trivsel i hverdagen, hvis vi minimerer vores valgfrihed, så vi har overskud til at fokusere på andre ting. Materielle afsavn kan derfor være positivt. I hverdagen er der en masse interesser, der skal balanceres, og der er en tendens til at vi tænker langsigtet, men i forbrugssituationer ofte kun formår at handle kortsigtet (Carrington, Neville & Whitwell, 2010). I mange situationer ved vi godt, hvad der *burde* gøres, men der er altså en afstand mellem det vi tænker og ved, og det vi gør. Derfor kunne en begrænsning af valg bidrage til, at flere ville handle bæredygtigt.

Hvis der grundlæggende skal sættes spørgsmålstejn ved vores livsstil, værdier og bestræbelser som samfund, som der blev påpeget i starten af dette afsnit, kunne det i denne sammenhæng være en fordel at gå et skridt tilbage og grundlæggende genoverveje skolesystemet og formålet med uddannelse. Et skift i perspektiv kunne indebære, at man ikke lægger så meget vægt på at forberede mennesker på et liv med arbejde, men måske mere på at vise, hvordan *begrænsningen* af økonomiske ressourcer kan forbedre livskvaliteten. I dag bruger vi naturen til at forbedre menneskers livskvalitet, hvor det i stedet kunne være et mål at formidle, hvordan vi lever i et komplekst indbyrdes relateret forhold til naturen, og hvorfor det er vigtigt at opføre sig sympatisk overfor naturen (Watras, 2015). Derfor kunne man fokusere på at uddanne folk i at lade være med at reagere impulsivt i blandt andet forbrugssituationer, og i stedet overveje større etiske hensyn. Samtidig kunne der fokuseres på at danne mennesker, til nemmere at genkende handlinger, der er bedst for samfundet, og dermed handle på baggrund af motiver, der kan styrke det fælles gode. At udvide vores forståelse af verden og forbedre

vores måde at tænke på fra et tidligt tidspunkt i vores liv, kunne altså være et vigtigt skridt mod at reducere miljømæssig destruktions.

Som redegjort for, er der mulighed for at fremme vores frihed ved at anerkende sociale restriktioner, hvilket kunne gøres både gennem institutioner og lovgivning. En ny form for lovgivning samt en ny måde at tænke forbrug på, kunne gøre det muligt for mennesker at bruge ressourcerne på en måde, der er til fordel for fællesskabet. Vi skal indse nødvendigheden af, og hvordan vi som individer kan bidrage til det fælles gode. Frihed og individualisme gør det muligt for mennesker at udvikle deres evner, men det skal gøres på en sådan måde, at det bidrager til samfundets fremskridt (Watras, 2015, s. 58). Profit og teknologiske virkemidler kan være gavnlige, hvis de har det sociale gode som ideal, men der skal selvfølgelig ligge en identifikation af 'det sociale gode' til grund, hvilket kunne være at definere det i kraft af, hvad der er godt for planeten. Dette indebærer ikke, at forbruget bliver reduceret på en enkelt dag, eller at vi skal stoppe med at gribe ind i naturens orden, men spørgsmålet vedrører omfanget af denne indgriben. En vurdering af økonomisk fremgang bør altså forudsætte nogle værdier og normer, som væksten skal relateres i forhold til.

Men hvordan finder vi frem til de normer? Hvad kræver det af os som mennesker at tage valg indenfor nogle begrænsninger? Er det muligt at vi kan vedtage et system, som fremmer bæredygtige måder at leve og arbejde på, hvor vi stadig kan tage frie valg? Næste afsnit vil forsøge at diskutere disse spørgsmål, og tage udgangspunkt i den grundlæggende problemstilling i denne afhandling: hvordan forbinder vi bæredygtig udvikling med det gode liv for mennesker – og kan vi?

10. Diskussion

Denne diskussion vil tage udgangspunkt i, om afhandlingen har formået at besvare problemformuleringen:

Hvordan skal argumentet for individets ret til det gode liv samt samfundets behov for vækst forstås, ud fra etiske og økonomiske værdisætninger i bæredygtig udvikling?

Som det er forsøgt tydeliggjort gennem denne afhandling, forekommer der et stort skel mellem vores handlinger som forbrugere og vores interesser som borgere. Den samme opdeling forekommer i bæredygtighedsbegrebet: nutidens mennesker skal have mulighed for at leve et godt liv, men på en måde, så der er nok ressourcer tilbage til, at fremtidens mennesker *også* kan leve et godt liv.

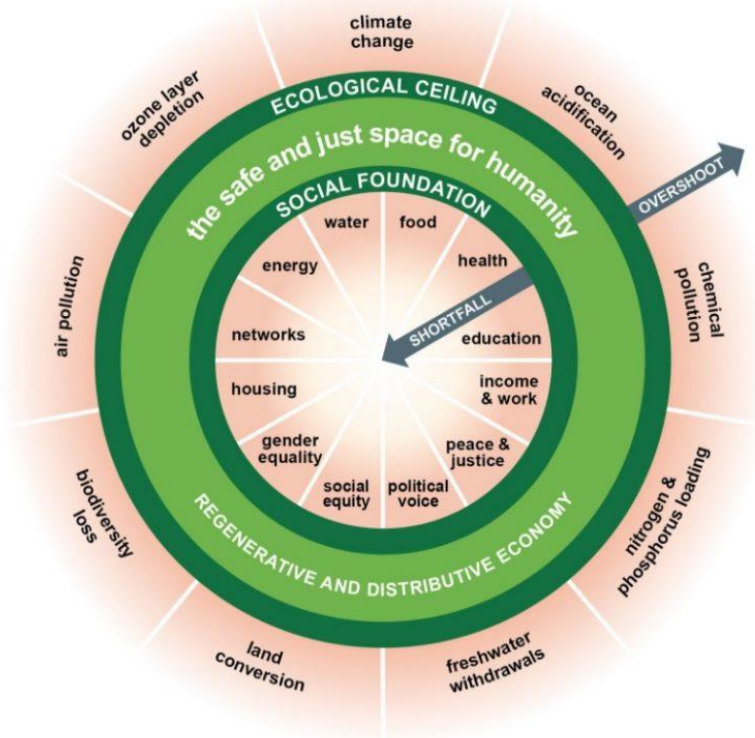
Denne afhandling har indebåret en analyse af, hvordan den økonomiske tankegang der gennemtrænger de fleste samfund, har ført til en særlig opfattelse af menneskers forhold til naturen. Her baseres værdi på, hvad individer er villige til at betale for forskellige ydelser og produkter, og selvom det anerkendes at økonomisk vækst bidrager til en fremgang i velfærden hos mennesker, så fører det ikke nødvendigvis til følelsen af lykke. Denne kritik har overordnet set grundet i Sagoffs (1988) og Macintyres (1984) argumenter for, at økonomiske teorier om lykke og den kapitalistiske struktur generelt, bidrager til et forfald i menneskers moral og sans for det fælles gode, samtidig med at det fremmer et instrumentalistisk syn på naturen. Der kan altså udledes en ret konsekvent kritik af det kapitalistiske system udfra disse to teoretikers perspektiver, og det synes altså, gennem denne redegørelse, at virke som om, at vi ikke kan opnå idealerne om bæredygtighed og et godt liv, hvis det kapitalistiske system, med dets store fokus på økonomisk vækst, får lov at fortsætte.

Denne kritik synes måske lidt ekstrem, og som beskrevet i det sidste afsnit, så er der mulighed for at leve med vækst, hvis blot der bliver opsat nogle begrænsninger for denne vækst. Kate Raworth, som er britisk økonom, har skitseret en model, der kan være behjælpelig i at opridse disse begrænsninger, så det stadig er muligt at leve et godt liv med økonomisk vækst. Dog er ubegrænset økonomisk vækst, som bunder i at højne BNP, heller ikke positivt for hverken mennesker eller miljø ifølge Raworth (2018). For at opnå 'det gode liv' bliver vi nødt til at skille os af med tankerne omkring BNP og normen om at tilfredsstillelsen af forbrugerens præferencer skal være et samfundsmæssigt ideal. Der skal dog heller ikke fokuseres på nulvækst eller tilbagegang, da et negativt ladet begreb ikke lægger grunden for en virksomhedsfuld omstrukturering af vores perspektiv. Doughnut-modellen er et eksempel på, at der ikke skal kæmpes mod økonomisk vækst i sig selv, men mod det faktum at vækst ses som en social nødvendighed. Doughnut-modellen fordrer at der helt grundlæggende skal ændres i måden, vi tænker om økonomi på (Raworth, 2018). Den sigter efter mål, der skal opnås af en samlet menneskerace, og identificerer mål som det er op til økonomer at bidrage til at finde de rette midler til at opnå.

Doughnut-modellen

Doughnut-modellen bringer problemstillinger omkring social retfærdighed og miljømæssige grænser sammen i en simpel model. Det miljømæssige loft er sammensat af ni planetariske grænser (med udgangspunkt i Rockström et al., 2009) hvor en overskridelse vil føre til uacceptabel forringelse af jordens økosystemer. De tolv sociale dimensioner er udledt af internationalt anerkendte sociale minimumsstandarder identificeret i form af Sustainable Development Goals (Raworth, 2017). Økonomien skal kunne dække alle menneskers behov, men samtidig ikke være større, end den kan sikre vores naturgivne grundlag. Mellem de to grænseflader findes det

sikre handlerum for en økonomi, der er bæredygtig og retfærdig (Nielsen, 2017). Hvis vi bevæger os udenfor den indre cirkel, ligger der alvorlig menneskelig nød, og hvis vi bevæger os udenfor den ydre, belaster vi klimaet. Det handler altså om at balancere menneskets behov med klimaets begrænsninger.

De nuværende økonomiske modeller skildrer en lukket strøm af indkomst, der florerer i et socialt og økologisk vakuum. Men realiteten er, at økonomien altid er forbundet med jordens processer og samfundets systemer (Monbiot, 2017). Vi kan ikke løse klimaproblemerne uden at tænke i nye rammer og et nyt perspektiv. Der skal en omfortolkning af problemet til, og det er hvad doughnut-modellen kan bidrage til. Økonomien har som sådan ikke noget artikulert formål (andet end endeløs vækst og tilfredsstillelse af forbrugerpræferencer). Der bliver derfor nødt til at være et skift i perspektivet på økonomi, så økonomien bidrager til menneskelig fremgang og ikke omvendt. Det indebærer et radikalt anderledes syn på hvad økonomien skal. Økonomisk vækst er en alt for begrænset målestok for et samfund, der skal opfylde alle menneskers behov, samtidig med at vi holder os indenfor de planetære grænser. Økonomiens formål bør derfor være at hjælpe os hen til et system, der kan sætte os indenfor denne koncentriske cirkel (Monbiot, 2017). Når spørgsmålet om vækst bringes på banen, skal der derfor i højere grad stilles spørgsmål som: vækst baseret på hvad og for hvem? Hvad er formålet med økonomi? Der er en underforståelse af, at succeskriteriet er vækst, selvom der altså ligger værdier og

moralske antagelser til grund for en økonomi. Økonomi er ikke en værdineutral videnskab, og som Raworth selv påpeger i et interview med Politiken: "Bag ethvert tal i enhver model er der dybe moralske, etiske og økologiske antagelser, som næsten aldrig bliver anfægtet. Det er op til økonomerne at retfærdiggøre, hvorfor deres modeller passer til det 21. århundrede" (Andersen, 2018).

Som Doughnut-modellen viser, så er der altså indenfor den økonomiske struktur, måder som vi kan leve på, uden at gå på kompromis med den bæredygtige udvikling. Den viser muligheden for, at det kapitalistiske system stadig kan opretholdes, hvis der dog er fokus på at økonomiske teorier skal bidrage til menneskelig fremgang, samtidig med at vi holder os indenfor jordens bæreevne. Dermed kan modellen forstås som et slags korrektiv af Sagoffs og Macintyres kritik af kapitalismen. Disse to teoretikers perspektiver vidner om en lidt excessiv kritik af kapitalismen, og modellen kan altså være med til at påpege, hvordan der er måder, hvorpå vi godt kan fortsætte med at leve under økonomisk vækst ved at påpege jordens instrumentelle begrænsninger.

Hvis man følger Doughnut-modellens anvisninger, står det altså stadig individet frit at vælge hvilken livsstil de føler for, så længe den er indenfor de grænser, der bliver sat for jordens bæreevne. Disse grænser kan have en positiv effekt, der stimulerer til kreativitet og nye udfordringer, og man kan måske få øje på hvordan minimalisme, færre valg og selvbeherskelse kan lede til et godt liv, der er mere i overensstemmelse med nogle fælles idealer. Umiddelbart forekommer dens mål at være simple: økonomien skal bidrage til at fremme velfærden for flest muligt mennesker *indenfor* nogle grænser. Det er altså en model, der tager højde for, at der skal være balance mellem menneskers levevilkår og planetens ressourcer. Derfor synes den at være en god løsning på spørgsmålet om vækst i overensstemmelse med det gode liv for mennesker.

Samtidig går den godt i spænd med Chiappellos (2013) mere nutidige perspektiv, hvor der bliver lagt vægt på, at en bæredygtig udvikling kræver et fokus på de naturvidenskabelige grænser der er, for mennesker forbrug. Den kan tolkes som en slags illustration af den øko-sociale kritik som Chiapello (2013) forventer at der kræves, for at igangsætte en ændring af tankegangen i det kapitalistiske system. Der synes altså at være *brug* for den videnskabelige tilgang, der kan pege på nogle forandringer i klimaet, som *gør*, at vi bliver nødt til at ændre vores handlemønstre, hvis jorden (og mennesker) skal kunne overleve. Her kan Doughnutmodellen gå ind og ligge et grundlag for disse handlinger, og være med til at pege på, i hvilken retning økonomien må bevæge sig hen, hvis den skal bidrage til en bæredygtig fremtid og nogle fælles sociale idealer i et samfund.

Men der er på den anden side ikke nogen konkrete handlingsanvisninger, som kan påpege, hvordan vi bør handle, eller hvordan vores forhold til naturen bør være. Man kan altså ikke udlede fra

Doughnut-modellen, hvad 'det gode liv' er, da den overordnet har fokus på god levestandard for alle mennesker i balance med planetens ressourcer. Modellen giver altså ikke svar på, hvordan vi kan opleve livskvalitet gennem et tættere forhold til naturen, eller ved at fokusere på moralske og æstetiske grunde til at bevare naturen. Modellen siger heller ikke noget om, hvordan vi kan forholde os til jorden på en anden måde, f.eks. hvordan vi gennem fælles praksisser kan få et tættere forhold til naturen, eller hvordan vi kan opleve naturens intrinsiske værdi. Her kunne det dydsetiske perspektiv, som gennemtrænger Sagoffs (1988) og Macintyres (1984) argumenter, bidrage til at danne et forhold til naturen, som måske grundede i nogle mere moralske og æstetiske idealer.

Som Carrington, Neville og Whitwell (2010) påpeger, figurerer der allerede det, de betegner som "den etisk orienterede forbruger", som føler et ansvar overfor naturen og samfundet, og forsøger at udtrykke værdier gennem forbrug eller mangel på samme. Dog har der vist sig en kløft mellem forbrugernes motivation til at handle etisk og deres faktiske handlen, og etiske intentioner bliver sjældent omsat til etisk forbrug. I købsituationen kan man være påvirket af flere forskellige faktorer, bl.a. kan der være stor rabat på et andet produkt, eller det etiske produkt man havde tænkt sig at købe kan være udsolgt. Der er altså som oftest eksterne sociale og fysiske faktorer, der påvirker vores handlinger i købsøjeblikket. Andre indflydelsesrige faktorer der kan ændre vores intentioner, er bl.a. viden, vaner, humør, tilgængelighed, økonomi, tid, viljestyrke og information.

Der synes altså at være et paradoks mellem den nemme forbrugsverden sat over for klimaforandrings kompleksitet, som Sagoffs skelnen mellem forbruger- og borgerperspektivet også viser. Sagoff påpeger dog, at vi godt kan tilsidesætte vores forbrugerinteresser til fordel for mere etiske overvejelser. Hvis bæredygtige handlinger skal fremmes, kræver det altså at vi tænker mere moralsk. Her synes Doughnut-modellen ikke at være til meget hjælp, da den ikke tager højde for hverdagens kompleksitet og de omstændigheder, der hele tiden påvirker mennesker. Modellen har altså svært ved at give handleanvisninger, der peger på, hvordan vi skal handle bæredygtigt i partikulære situationer. Den er nærmere en illustration af, hvordan økonomien kan bidrage til menneskelig fremgang indenfor jordens bæreevne. Så selvom Sagoff (1988) og Macintyre (1984) fokus på en afkobling af det økonomiske system, samt argumentation for vigtigheden af etiske handlinger, kan kritiseres for at være skrevet af en samtid, der ikke på samme måde var bekendt med den kommende klimakrise, formår de alligevel at give et bud på, hvordan vi som borgere er nødt til at indgå i et stærkere moralsk fællesskab.

At bedømme fremgang med hensyn til levestandard frem for at fokusere på livskvalitet synes at være en form for utilitarisme. Sagoff (1988) og Macintyre (1984) argumenterer i stedet for, at en handling skal ses i et mere dydsetisk perspektiv, hvor vi har fokus på at være moralske mennesker og leve i

overensstemmelse med vores værdier og at bidrage til fællesskabet. Dydsetik bliver dog også kritiseret for ikke at give kodificerbare handlingsprincipper der kan følges, og derfor ikke kan sige noget om, hvordan man generelt skal handle. Desuden er den blevet kritiseret for dens relativisme, fordi den netop fokuserer på handling i partikulære situationer, som er afhængig af det enkelte individ (Hursthouse & Pettigrove, 2018). Men som denne afhandling har pointeret gennem Sagoffs (1988) og MacIntyres (1984) argumenter, får vi vores kilder til vores moralske identitet gennem praksisnære konventioner og fællesskaber som vi er en del af – disse fællesskaber kan altså bidrage til at opbygge en baggrund, hvorfra der kan udledes, hvordan man skal handle i partikulære situationer. Hvis man i stedet skulle reflektere over universelle regler og utilitaristiske principper i hver eneste handling, ville man ignorere ens menneskelighed og de oparbejdede dyder, som er nødvendige for at handle i partikulære situationer.

Moralske fællesskaber

Mennesker er sociale væsener og handler i høj grad efter herskende normer og hvad de tror, at andre mener eller gør (Kjeldahl & Hendricks, 2018). Så når man observerer at andre ikke ændrer deres adfærd, er der heller ikke incitament til, at man selv ændrer sin adfærd. Den sociale accept kan derfor, ligesom de ovennævnte indflydelsesrige faktorer, komme til at fylde mere end den moralske tankegang, og kan tilsidesætte det individuelle moralske ansvar. Der er en idé om, at andre ikke bekymrer sig ligeså meget som os selv om klimaforandringerne. Derfor har vi tendens til at tænke, at vi bliver udstødt, hvis vi handler bæredygtigt og tager nogle afvigende valg om at droppe kødet eller flyveturen sydpå. Men faktisk er der mange flere end man tror, der bekymrer sig om klimaet (Kjeldahl & Hendricks, 2018). Der kan argumenteres for, at det derfor ville hjælpe at italesætte disse bekymringer i de fællesskaber, vi er en del af, så vi oparbejder fælles bæredygtige idealer, og er sammen om en klimabekymring, der sætter os i stand til bedre at kunne tage bæredygtige handlinger, i en søgen efter fælles idealer.

Disse værdier opstår oftest i en normativ kontekst (fællesskaber, institutioner), og kan blive værdier der internaliseres af individer, hvilket bidrager til at udvikle ens sociale identitet (Appleton, 2014). For at fremme en bæredygtig udvikling, er det derfor essentielt at disse institutioner og fællesskaber som vi alle er en del af, har fokus på at fremme bæredygtige værdier og et tættere forhold til naturen. Som beskrevet tidligere, kan det give en form for fællesskab, hvis der bliver lagt mere omtanke i de praksisser vi dagligt er en del af, om som måske kan give os en stærkere forbindelse med naturen. F.eks. med udgangspunkt i forskellige madfællesskaber, som Thompson (2010) fremhæver. Der eksisterer i dag

allerede en hel del madfællesskaber, hvor man er sammen om mad som et bæredygtigt projekt, bl.a. too-good-to-go, fødevareBanken, Stop madspild, Wefood, skraldere og byhaver.

Vores holdninger til, hvilke tiltag der bør tages for at beskytte naturen, afhænger af vores hypoteser omkring verdens organisering – om vi ser os selv som knyttet til den, afskåret fra den eller opfatter den som noget der kan udnyttes for ressourcerne skyld (Næss, 1989). Derfor kan det være en fordel for miljøforkæmpere at fokusere på intrinsiske værdier og den glæde, der kan udledes ved f.eks. at tage en cykeltur i stedet for bilen, eller at tage en lokal ferie i stedet for at flyve til et andet land. Der findes også allerede modbevægelser til det kapitalistiske systems fokus på forbrug og vækst, blandt andet zero waste, off-grid living, veganisme og bæredygtige bofællesskaber, hvor man skiller sig ud ved at leve så bæredygtigt som muligt.

Kommunikation omkring bæredygtighed

Det apokalyptiske narrativ som Chiapello (2013) advokerer for, kan måske skræmme mange almindelige mennesker. Når man samtidig omtaler naturen i et naturvidenskabeligt perspektiv, som Chiapello og Doughnut-modellen synes at gøre, kan det opfattes som distancerende og værdineutralt. I stedet for at bruge skræmmeretorik og videnskab til at få mennesker til at handle klimavenligt, så ville det måske være bedre at der blev fokuseret på, hvor ondt det gør, at vi mister biodiversitet og naturområder. Altså tale til det etiske borgerperspektiv, hvor der fokuseres på vores moralske ansvar overfor andre mennesker og naturen. Dette indebærer ikke en afvisning af det naturvidenskabelige perspektiv, men det kunne måske være en idé at begrænse de instrumentelle diskurser til et forum, hvor videnskabsmænd og økonomer sætter hovederne sammen og arbejder for en løsning. Disse mennesker, der faktisk har information omkring, hvordan grænserne i Doughnut-modellen skal beregnes, har rent faktisk mulighed for at bidrage med løsningsforslag og mere konkrete handlingsanvisninger for borgerne. Når der på den anden side bliver kommunikeret med individer i samfundet, der ikke har en stærk teoretisk viden om klimaforandringer, kan der måske i stedet være mest gennemslagskraft i moralske og æstetiske argumenter, der ligger vægt på, hvilke værdier det er vigtigt at oparbejde som samfund.

Vi har et moralsk ansvar for at sørge for, at der er natur til fremtidige mennesker. Vi har som mennesker evnen til at ræsonnere, og ved ikke at udføre bæredygtige handlinger, tager vi også valg og ansvar for, hvad der sker i fremtiden. Når vi anerkender at andre mennesker har ret til at leve et liv, på samme principper som os selv, så må vi også påtage os det ansvar at handle derefter. At bidrage til forurening er at påføre andre mennesker en omkostning. Det er altså samtidig vigtigt, at der bliver fremmet en tankegang, der lægger vægt på de tidsmæssige perspektiver, så vi spørger os selv "hvad

vil fungere i fremtiden” og ”hvordan kan vi berige den fremtidige generation, så de har de samme muligheder som vi har?”.

Måske der igennem forskellige grønne fællesskaber kunne oparbejdes en decentreret tilgang til at opnå et mere bæredygtigt samfund, hvor der er stor mulighed for variation, men hvor alle ledes af målet om en bæredygtig fremtid (Dryzek, 2005). Denne tilgang stemmer overens med idealer omkring lokale fællesskaber og selvkontrol, samtidig med at der er plads til individuel frihed. Dog kan sådan et løst koordineret sæt af tilgange få svært ved at vælte samfundets dominerende kapitalistiske struktur, da hele systemet er orienteret mod fri handel og økonomisk vækst (Dryzek, 2005). Om doughnut-modellen kan erstatte kapitalismen med et bedre system, er et for omfangsrigt spørgsmål at tage hul på i denne diskussion. Men måske den kan bidrage til at skabe gode vilkår for grønne økonomiske strategier, der allerede er antikapitalistiske, så de får nemmere ved at presse de dominerende økonomiske eliter.

Samtidig kan det være en fordel at fokusere på at afsløre den indflydelse som magt, penge og strategi kan betyde for bæredygtigheden i forskellige samfund, og tydeliggøre vigtigheden af, at opretholde integriteten af de lokale miljøer vi afhænger af som mennesker, og som har en historie og en fremtid, der bør respekteres. At opnå dette kunne foregå gennem en decentral tilgang til samfundsstrukturen, hvor lokale områder bliver styret af borgere, som har indgående kendskab til den lokale natur (Dryzek, 2005). Dette kunne bidrage til den oparbejdelse af fælles værdier, som der er argumenteret for, er essentiel for at et samfund bliver mere bæredygtigt.

En transformation af virksomheders ansvar

At fokusere på et økonomisk udbytte gennem arbejdet, for at kunne erhverve sig materielle goder, bevirker at man kan overse andre vigtige goder, f.eks. værdien ved *selve* arbejdet, eller hvordan materialisme påvirker miljøet. Hvis et samfund og dets virksomheder arbejder sammen om at fremme fælles værdier i institutioner og på arbejdspladsen, kan det føre til en tilfredsstillelse i arbejdet og andre aktiviteter, der kan bidrage til, at man føler mere glæde i livet. I stedet for at der blot fokuseres på eksterne mål, kan disse fælles værdier lede til mere moralske mål med tilværelsen – hvilket i sidste ende kan lede til mere omsorg overfor naturen. Der har længe været stort fokus på effektivitet som et socialt ønskemål, men Doughnut-modellen (og nyfortolkede økonomiske teorier) kan være med til at bremse denne udvikling.

Denne form for økonomisk vækst, som der også bliver fokuseret på i virksomhederne, skal bunde i noget, som man som samfund har grund til at efterleve. Det er her Doughnut-modellen kan bidrage

med noget – hvis økonomiske teorier begynder at fokusere på, hvordan fælles værdier kan fremmes, som er i overensstemmelse med både bæredygtighed og social velstand. Således kan vores etiske valg som forbrugere blive fremhjulpet fra flere sider af, i stedet for at der hovedsageligt er fokus på at bidrage til BNP, vækst og tilfredsstillelsen af forbrugerinteresser. Dette vil gøre det nemmere for individer at tage valg i en hverdag, hvis man, i stedet for at blive trukket i to forskellige retninger, blev guidet hen mod de mere bæredygtige og etiske valg.

Sammenfatning

Hvad denne afhandling har argumenteret for, er altså et perspektiv på bæredygtighed og det gode liv, hvor en ægte bæredygtige udvikling har brug for både de naturvidenskabelige og moralske argumenter for at bevare naturen. Det naturvidenskabelige perspektiv er nødvendigt, fordi det kan påpege umuligheden af, at vi fortsætter i samme spor. Dog kan dette perspektiv være med til at fremme en instrumentalistisk tilgang til naturens ressourcer, hvor der kun er fokus på at videreføre ressourcerne i et antropocentrisk perspektiv. Hvis naturens instrinsiske værdi skal fremmes, og der skal indfinde sig en fornemmelse af det moralske ansvar som det er, at bevare de æstetiske og spirituelle aspekter af naturen, så må der være en erkendelse af, at det naturvidenskabelige perspektiv ikke er nok.

Der bør samtidig oparbejdes et syn på naturen, der bidrager til en fornemmelse for vores samhørighed med omgivelserne. Dette mål fremmes bedst, hvis der bliver taget et fælles ansvar for nogle bæredygtige idealer, så både samfundet, virksomhederne og institutionerne vi dagligt er en del af, fokuserer på at fremme sociale værdier, der grunder i bæredygtige idealer. Økonomisk vækst bør derfor have det fælles gode som ideal, og dette sociale gode bør defineres i kraft af, hvad der er muligt indenfor planetens bæreevne. Økonomisk fremgang bør altså altid vurderes ift. værdier, man som fællesskab har fundet frem til.

Det gode liv må altså forstås som en kombination mellem de basale livsnødvendigheder (som Doughnut-modellen sætter fokus på) men også ud fra instrinsiske værdier, der kan oparbejdes gennem arbejdslivet og de fællesskaber vi er en del af, for at fremme en stærk bæredygtig udvikling. I denne bæredygtige udvikling bør der heller ikke kun være fokus på naturens instrumentelle værdi eller hvilke økosystemydelse der er vigtige for menneskers overlevelse, men også fokuseres på hvad naturen har af instrinsisk værdi, og hvorfor det er vigtigt at bevare denne værdi til fordel for fremtidens mennesker.

11. Konklusion

Der har været et gennemgående kritisk syn på det kapitalistiske system gennem denne afhandling. Selvom der kan være mange fordele i økonomisk vækst, har der dog igennem denne afhandlings redegørelse, tegnet sig et billede af, at det kapitalistiske systems fokus på vækst, profit og effektivisering ikke stemmer overens med bæredygtige idealer. Det der skal til for at bryde med klimaforandringerne, kan i høj grad siges at være i konflikt med kapitalismen. At skabe et alternativ til kapitalismen er i grundlæggende strid med de eliter, der sidder på meget af den økonomiske og politiske magt. Men som der er argumenteret for, er det muligt at skabe en struktur, der ikke indebærer at opgive den liberale kapitalismes principper fuldstændig. Vi kan stadig tage frie valg som mennesker, forudsat at det foregår indenfor nogle begrænsninger. Om disse begrænsninger i fremtiden skal sættes af Doughnut-modellens afgrænsede cirkler, er ikke op til denne afhandling at besvare. Men måske det ville være en god idé at arbejde os derhen af som samfund, da det, som Chiapello (2013) påpeger, gælder vores eget livsgrundlag, at der sker en forandring i vores måde at producere og forbruge på.

Denne afhandling har forsøgt at analysere det kapitalistiske samfunds betydning for bæredygtig udvikling og det gode liv, og hvad der kan gøres, for at gøre retningen mere miljøorienteret. Derudover har den også forsøgt at vise, hvorfor en bæredygtig udvikling kræver, at mennesker engagerer sig i en form for social dannelse i en miljømæssig kontekst, for at oparbejde nogle værdier, der er værd at efterfølge som samfund. Dette er vigtigt, da den kultur man er en del af, og andre menneskers reaktioner, har stor indflydelse på ens valg. Der er i forlængelse af dette argumenteret for, at miljømæssige spørgsmål bedst adresseres i en lokal kontekst, da man ofte har en stærkere tilknytning til ens specifikke geografiske placering, og har nemmere ved at handle bæredygtigt med udgangspunkt i en afgrænset kontekst. Dette kan bidrage til, at man i fællesskabet oparbejder værdier som fokuserer på det fælles gode i stedet for individuelle værdier.

Klimaforandringerne må ses som en del af en kamp omkring verdensanskuelse, og en del af en proces der kræver en genopbygning og genopfindelse af fællesskabet, det fælles og det borgerlige. Der er argumenteret for, at der bliver nødt til at være en vis skepsis overfor tankegangen om ubegrænset økonomisk vækst. Dette kræver et nyt syn på, hvad disse begreber indebærer. Teknologisk udvikling og centralisering af økonomisk magt betyder ikke nødvendigvis fremskridt i lykke og bæredygtighed. Der kan i stedet være fordele i at blive opmærksom på helheden af den verden vi lever i, og den manglende tilfredsstillelse vi får af at søge materielle mål og goder.

Dette kan dog kræve en stor strukturel politisk økonomisk omvæltning. Som forbrugere bliver vi fortalt at vi skal udskifte vatpinde, opvaskebørster og tandbørster med "naturlige" produkter. Men det

er langt fra nok. Der bør også fra politisk side sættes ind, og satses på en omfordeling af økonomiske midler, hvilket Doughnut-modellen kan bidrage til at skitsere en struktur for. Vi skal ændre systemet, så det ikke handler om endeløs vækst. BNP er ikke en fornuftig målestok for velfærd, selvom stort set alle regeringer forsøger at øge BNP. Den økonomiske ordens stabilitet er afhængig af det profitmotiv, der driver det moderne globaliserede samfund, men hvis der skal være en verden til fremtidige generationer, bør der satses på en ny måde at måle velfærd på, som ikke er økonomisk vækst.

Bæredygtighedsbegrebet, som defineret i Brundtland-rapporten, påpeger at mennesker skal handle på en måde som møder nutidens behov, men på en måde hvor fremtidige mennesker også er i stand til at møde deres behov. Denne definition identificerer ikke, hvad det gode liv for mennesker er, eller hvordan man skal handle i partikulære situationer. Denne afhandling har prøvet at vise, at en opfattelse af det gode liv kan ligge i begrænsningerne af valg, og at en ny opfattelse af, hvad det gode liv består i, kan findes gennem de fællesskaber vi dagligt er en del af, hvis der hele tiden bliver overvejet, hvad formålet med vækst er, og hvordan det kan bidrage til menneskers og planetens fremgang. Afhandlingen kan altså vise, at vi kan leve som etiske forbrugere, men indenfor et fælles opsat system af begrænsninger. Det gode liv kan godt findes i begrænsningerne, og selv under disse begrænsninger kan vi stadig tage frie og individuelle valg.

Litteraturliste

Allen, E., Gutafson, S., Marquis, T., Poepelman, T., Roth, P., Sanger, P. C.,..., Wright, J., (1999). Shopping for Family. I: *Qualitative Inquiry*, 5(2), 147–180. Sage Publication, Inc.
<https://doi.org/10.1177/107780049900500201>.

Andersen, E. Ø. (2018). Kvinden bag doughnut-økonomi: Der er en virkelig sult efter visioner om en anden slags økonomi. I: *Politiken*. 17/11/2018.

Appleton, J. (2014). Including participants' values in the sustainable development process. I: J. Appleton (Eds.), *Values in Sustainable Development* (18-26). Oxon: Routledge.

Barrington-Bush, L., & Klein, N. (2014). This changes everything: Interview with Naomi Klein. *OpenDemocracy*. (01/10/14). Tilgængelig på:
<https://search-proquest-com.zorac.aub.aau.dk/docview/1566663511?accountid=8144>

Baumol, W. J., Litan R. E. & Schramm, C. J. (2008). *Good capitalism, bad capitalism, and the economics of growth and prosperity*. New Haven & London: Yale University Press.

Bayon, R. (2008). *State of the World 2008: Innovations for a Sustainable Economy*. s. 123–137 (Worldwatch Institute, 2008). Tilgængelig på: http://www.worldwatch.org/files/pdf/SOW08_chapter_9.pdf

Bayon, R., & Jenkins, M. (2010). The business of biodiversity. I: *Nature*, 466, 7303, s. 184-185.

Bjerre, H. (2012). Den økologiske kritik. I: M. Raffnsøe-Møller, M. Thorup, T. V. Larsen, og E. Hansen, (Eds.) *Kapitalismens ansigter*. s. 229-240. Danmark: Philosophia.

Braungart, M. & McDonough, W. (2009). *Cradle to cradle – rigdom og vækst uden affald*. (A. Rosenberg, Trans.) USA: North Point Press. (Originalt trykt 2002).

Carrington, M. J., Neville, B. A., Whitwell, G. J. (2010). Why Ethical Consumers Don't Walk Their Talk: Towards a Framework for Understanding the Gap Between the Ethical Purchase Intentions and Actual Buying Behaviour of Ethically Minded Consumers. I: *Journal of Business Ethics*, 97, s. 139–158. Springer. DOI 10.1007/s10551-010-0501-6

Chiapello, E. (2013). Capitalism and Its Criticisms. I: P. D. Gay, og G. Morgan (Eds.) *New Spirits of Capitalism? Crises, Justifications and Dynamics*. Oxford Scholarship Online.

DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199595341.001.0001

Christensen, J. (2007). *Hvad er natur? Naturbegrebet på spørgsmål*. Aalborg Universitet: Teknologi, Miljø og Samfund - Institut for Samfundsudvikling og Planlægning.

Compeay, L. D., Monroe, K. B., Grewal, D., og Reynolds, K. (2016). Expressing and defining self and relationships through everyday shopping experiences. I: *Journal of business research*, 69, 3, s. 1035–1042.

Dittmar, H., Bond, R., Hurst, M., og Kasser, T. (2014). The relationship between materialism and personal well-being: A meta-analysis. I: *Journal of Personality and Social Psychology*, 107, 879–924.

doi:10.1037/a0037409

Dryzek, J. S. (2005). *The Politics of the Earth. Environmental Discourses*. (2nd ed.) USA: Oxford University Press Inc.

Fink, H. (2002). Et mangfoldigt naturbegreb. I: P. Agger, A. Reenberg, J. Læssøe, & H. P. Hansen (Eds.), *Naturens værdi: Vinkler på danskernes forhold til naturen*. København: Gads Forlag.

Fink, H. (2003). Om naturbegrebet, menneskets natur og plads i naturen, i *Filosofi*, 1, s. 10-25.

Friedman, B. M. (2006). The moral consequences of economic growth. I: *Society*, 43, 2, s. 15–22.

Geus, M. D. (2013). The transition to green lifestyles based on voluntary simplicity: The difficult road towards enjoyable, graceful and sustainable lifestyles. I: Liam Leonard (ed.) *Environmental Philosophy: The Art of Life in a World of Limits (Advances in Sustainability and Environmental Justice)* 13, s. 31–49.

Gjerris, M. (2014). Ingen har patent på den sunde fornuft - Om etikens bidrag til klimadiskussionen.

Tilgængelig på: <https://www.klimadebat.dk/mickey-gjerris-ingen-har-patent-paa-den-sunde-fornuft-r578.php> - besøgt 05/05/19

Hamilton, C. (2002). Dualism and sustainability. I: *Ecological Economics* (Amsterdam), 42, 1-2, s. 89-99.

Holzman, David C. (2012). Accounting for Nature's Benefits: The Dollar Value of Ecosystem Services. I: *Environmental Health Perspectives*, 120, 4, s. A152–A157.

Hursthouse, R. og Pettigrove, G., (2018). Virtue Ethics, I: Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2018 Edition). Tilgængelig på: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/ethics-virtue/> - besøgt 20/03/19

Jahan, S. og Mahmud, A. S. (2015) What Is Capitalism? I: *Finance & Development*, 52, 2, s. 44-45.

Kjeldahl, E. M. & Hendricks, V. F., (2018). The sense of social influence: pluralistic ignorance in climate change. I: *EMBO reports*, 19,11, s. e47185.

Kristensen, L. R. F., Toft, H. K. (2014). Questioning the Ethical Core of Sustainability. I: K. M. Jørgensen, og C. Largacha-Martinez (Eds.), *Critical Narrative Inquiry. Storytelling, Sustainability and Power* (259-278). USA: Nova Science Publishers, Inc.

Kuhlman, T. og Farrington, J. (2010). What is Sustainability? I: *Sustainability*, 2, 3436-3448. doi:10.3390/su2113436

Lucas, R. E., Dyrenforth, P. S. (2006). Does the existence of social relationships matter for subjective well-being? I: Vohs, K. D., Finkel, E. J. (Eds.), *Self and relationships: Connecting intrapersonal and interpersonal processes* (254–273). New York, NY: Guilford Press.

Macintyre, A. (1984). *After Virtue. A Study in Moral Theory*. (2nd ed.). Indiana, USA: University of Notre Dame Press.

Madsen, M. B., & Nygaard, S. E. (2017). *Større trivsel med mindre klimabelastning - hovedrapport*. Danmark: Concito, Danmarks Grønne Tænketaank.

Monbiot, G. (2017) Finally, a breakthrough alternative to growth economics – the doughnut. I: *The Guardian*. 12/04/2017. Tilgængelig på:

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/apr/12/doughnut-growth-economics-book-economic-model> - besøgt 02/05/19

Nielsen (2017). Det er på tide, at doughnutøkonomien erstatter vækstøkonomien. I: Information, 2017-05-23.

Noonan, J. (2014). Self-restraint, Human Freedom and Conditions of Socialist Democracy, I: Capitalism Nature Socialism, 25, 4, 85-101, DOI: 10.1080/10455752.2014.933440

Nyeng, F. (2006). Bedrifter og samfunnsansvar – et pragmatisk perspektiv. I: Magma, Econas tidsskrift for økonomi og ledelse, Nr. 2.

Næss, A. (1989). Ecology, community and lifestyle: Outline of an Ecosophy. United Kingdom: Cambridge University Press.

Raworth, K. (2018). Doughnutøkonomi: Syv Principper for Fremtidens Økonomi. (L. Follin, Trans.). Danmark: Information.

Raworth, K. (2017). A Doughnut for the Anthropocene: humanity's compass in the 21st century. I: The Lancet Planetary Health, 1, 2, s. e48–e49.

Robinson, H., (2017). Dualism, I: Edward N. Zalta (Ed.), The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Tilgængelig på: <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/dualism/>>.

Rothenberg, D. (1989). Introduction. I: D. Rothenberg (Ed.), Ecology, community and lifestyle: Outline of an Ecosophy (1-22). United Kingdom: Cambridge University Press.

Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin, F. S., Lambin, E. F.,...Foley, J. A. (2009). A safe operating space for humanity. I: Nature, 461, 472-475.

Sagoff, M. (1988). The Economy of the Earth. Philosophy, Law and the Environment (2nd ed.). USA: Cambridge University Press.

Salecl, R. (2012). Valgets Tyranni. (Bjarke Skærlund Risager, Trans.). Danmark: Philosophia.

Schirpke, U., Marino, D., Marucci, A. og Palmieri, M. (2018). Positive effects of payments for ecosystem services on biodiversity and socio-economic development. I: *Ecosystem Services*, 34, 96–105.

Schwartz, B. (2009). *The paradox of choice: Why more is less*. New York: HarperCollins e-books.

Thompson, P. B. (2010). *The Agrarian Vision. Sustainability and Environmental Ethics*. USA: The University Press of Kentucky.

UNU-IHDP and UNEP (2012). *Inclusive Wealth Report 2012. Measuring progress toward sustainability*. Cambridge: Cambridge University Press.

Watras, J. (2015). *Philosophies of Environmental Education and Democracy. Harris, Dewey and Bateson on Human Freedoms in Nature*. USA: Palgrave Macmillan.

World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). *Our Common Future*; Oxford University Press: New York, USA.